

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут культури і мистецтв
Кафедра образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології

Коленченко Віталіна Вікторівна

**ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНІ ПАМ'ЯТКИ РЕГІОНУ ЯК ОСНОВА
ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 034 Культурологія
Галузь знань: 03 Гуманітарні науки

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О. В. Коваленко,
кандидат педагогічних наук, старший
викладач кафедри образотворчого
мистецтва, музикознавства та
культурології
« ____ » _____ 2020 року

Виконавець

_____ В. В. Коленченко
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПAM'ЯТОК ТА ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	6
1.1. Сутність та зміст поняття «історико-культурна пам'ятка»	6
1.2. Теоретичні основи екскурсійної діяльності в Україні	13
1.3. Класифікація історико-культурних ресурсів Сумського регіону	24
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	40
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ, А ТАКОЖ ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПAM'ЯТОК РЕГІОНУ В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	42
2.1. Сучасний стан та проблеми збереження історико-культурних пам'яток Слобожанщини	42
2.2. Практичні засади використання історико-культурних пам'яток в екскурсійній діяльності	59
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	67
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПAM'ЯТОК	68
3.1. Екскурсійний маршрут «Мурали міста Суми»	68
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	82
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	86
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

Актуальність. Суспільно-економічна ситуація у світі на початку XXI століття змушує нас розглядати екскурсійну діяльність як один із вирішальних чинників розвитку суспільства. Адже значення екскурсійної діяльності полягає не тільки в тому, що вона є однією з найпотужніших галузей економіки, а й у тому, що він є сферою людської життєдіяльності світоглядного значення. Одним із найбільш привабливіших ресурсів для екскурсійної діяльності в Україні є історико-культурна спадщина.

Екскурсійна діяльність є одним із факторів взаємопроникнення культур різних народів. Екскурсійна діяльність тісно пов'язана з використанням культурної і природної спадщини країни. Екскурсійна діяльність змушує уряд та приватні організації активно брати участь у справі збереження та оздоровлення оточуючого середовища, у відродженні пам'яток історії і культури, у збереженні культурної і природної спадщини.

Як і будь-яка інша галузь економіки, екскурсійна діяльність стикається з посиленням глобальної конкуренції, де зростає кількість держав, які приваблюють туристів розвинутою системою історико-культурних та природних територій, що активно використовуються у туристській діяльності.

Ця система включає національні парки (природні, історичні, етнографічні), історичні поселення, меморіальні місця, пам'ятки оборонної архітектури (фортеці, замки) тощо. Активно використовується статус об'єктів Всесвітньої культурної і природної спадщини, встановленої на засадах спеціальної конвенції ЮНЕСКО, яка підписана більш ніж 150 державами.

Одним із найбільш привабливих ресурсів для екскурсійної діяльності в Україні є культурна спадщина. На території України діють 5 національних природних парків, 18 державних заповідників, 4 біосферних заповідники, заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва, що належать до природоохоронних територій, пам'ятки природи

Історико-культурні пам'ятки є також ваговою складовою туристичного потенціалу України. Найбільше приваблюють туристів розкопки античних міст

Північного Причорномор'я (Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей) [47, с. 63], [6, с. 21]; пам'ятки Київської Русі IX- XII сторіч у Києві, Чернігові, Каневі, Овручі, Володимирі-Волинському, Глухові, Путивлі, Тростянці, Сумах [45, с. 80].

Тому популяризація історико-культурних пам'яток, розроблення нових екскурсійних маршрутів є актуальним напрямом туристичної і культурологічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку питань активізації міжнародної екскурсійної діяльності та використання історико-культурної спадщини досліджені у роботах А. Александрової, Є. Козловського, М. Мальської, В. Худо, Д. Прейгера, І. Малярчука, А. Костиної, А. Ліманського, Я. Ружковського, Д. Осипова, Л. Хадоркова, Г. Панирян та інших.

Метою магістерської роботи є дослідження історико-культурних пам'яток, а також їх використання в екскурсійній діяльності.

Для досягнення поставленої мети передбачено постановку, формулювання і розв'язання **наступних завдань:**

1. обґрунтувати місце і роль історико-культурних пам'яток у екскурсійній діяльності;
2. визначити сучасний стан та проблеми збереження історико-культурних пам'яток регіону;
3. розглянути практичні засади використання історико-культурних пам'яток в екскурсійній діяльності;
4. запропонувати заходи для популяризації історико-культурних пам'яток Сумщини.

Об'єкт дослідження є екскурсійна діяльність Сумщини.

Предметом дослідження є використання історико-культурних пам'яток регіону під час проведення екскурсійної роботи.

Методи дослідження. У роботі використані методи логічного аналізу та синтезу, узагальнення, системного підходу, описовий та порівняльний метод.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. В роботі

узагальнено класифікацію історико-культурних ресурсів Сумського регіону, що дозволяє краще зрозуміти сучасний стан історико-культурних пам'яток та можливості використання їх у екскурсійній діяльності. Створено новий туристичний екскурсійний маршрут «Муралі міста Суми».

Практичне значення одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні комплексу питань та проблем, пов'язаних із використанням історико-культурної пам'яток Сумщини в умовах активізації екскурсійної діяльності. Матеріали магістерського дослідження можуть бути використані при викладанні у ВНЗ, при розробці екскурсійних маршрутів по м. Суми та Сумській області.

Апробація результатів та публікації. Основні теоретичні положення магістерської роботи висвітлені у наступних наукових публікаціях:

- Коленченко В.В. «Цінність та значимість антропогенних історико-культурних ресурсів України» в науково-видавничому центрі Cognum Publishing House (у збірнику «SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS OF MODERN SOCIETY» с. 592-598, X Міжнародної науково-практичної конференції, яка відбулася 27-29 травня 2020р. в місті Ліверпуль, Великобританія.

- Коленченко В.В. «Сучасний стан та проблема збереження історико-культурних пам'яток Слобожанщини» (у збірнику «SCIENCE AND EDUCATION: PROBLEMS, PROSPECTS AND INNOVATIONS» с. 295-301, I Міжнародної науково-практичної конференції, яка відбувалася 7-9 жовтня 2020 року у м. Кіото, Японія.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків до кожного підрозділу, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи 101 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК ТА ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Сутність та зміст поняття «історико-культурна пам'ятка»

Пам'ятки історії і культури на сьогодні в Україні складають вагомому частку в культурній і природній спадщині всього світу, що встановлює відповідальність, як українського народу, так і держави, за збереження свого історичного та культурного надбання і презентацію його майбутнім поколінням.

Сучасна гуманітарна наука розглядає пам'яткознавство в якості специфічної наукової дисципліни, яка має особливий інституціональний механізм опрацювання історико-культурної спадщини, виключний інструментарій і особливі засоби включення пам'яткового джерела у сучасний культурний контекст. Дефініція пам'ятки включає необхідність міждисциплінарного співробітництва, тому що це поняття включає в себе сукупність різних історичних та культурних компонентів, які не тільки репрезентують історичні події, але й показують естетичні уподобання, які були притаманні соціуму на різних етапах розвитку.

Пам'ятки історії та культури наразі розглядають і досліджують як самостійний предмет науки, без прив'язки до періоду їх функціонування, виду, будь-якої сфери наукової діяльності. Пам'ятка історії та культури у сучасному розумінні є надскладним соціальним феноменом, твором минувшини, який максимально впливає на сучасну історію та культуру.

Тому актуальним залишається проведення аналізу щодо змісту та естетичного наповнення історичних та культурних пам'яток України, віднайдення ознак, які мають питому вагу для сучасного українського соціуму.

Принагідно зауважимо, що вірне розуміння пам'яток в якості соціокультурного феномену може складати необхідну атмосферу у суспільстві задля збереження і пропагування цінності історико-культурної спадщини, певною мірою визначати поведінку людей і стати ефективним засобом виховання світогляду українського народу, особливо молоді.

Вперше про історико-культурні пам'ятки у законодавчому документі було зафіксовано 1965 р. стосовно прийняття державної постанови щодо створення і роботи Всеросійського товариства охорони пам'яток історії та культури. Остаточне закріплення цього поняття відбулося у Законі СРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» у 1976 р. [32]. Якісним і новим рівнем щодо розуміння місця і ролі пам'яток у суспільстві стало виокремлення самостійної науки про пам'ятки, пам'яткознавства, що одночасно, спрямувало до глибшого усвідомлення властивостей і функцій предмету вивчення. Історико-культурними пам'ятками визначають сукупність матеріальних об'єктів та пам'ятних місць, які створюють певний визначений ряд, що відтворює практично всі напрями історичного розвитку людства з точки зору культури у системі біосфери [5, с. 24].

Пам'ятки часто вивчають як окремий предмет наукового пізнання відокремлено від часу їх створення, виду, функціонування, ставлення до певної сфери наукової діяльності. Різні аспекти пам'яткознавства розглядали у своїх дослідженнях В. П. Боярський та В. Б. Базаржапова, А. Д. Арьянова, А. М. Кулемзіна, Е.А.Шулепова та інші. Тим не менше, дослідження об'єктів історичної та культурної спадщини в якості соціального та культурного феномену часто не виокремлюють і не знаходять окремі особливості пам'яток, які визначають їх місце, історичне значення у сучасному соціумі. Тому завдання сучасних дослідників полягає у проведенні детального аналізу та визначення характеристик, які притаманні об'єктам історико-культурної спадщини, визначення властивостей, що характерні виключно для пам'яток тому, що сформовують їх виключність і дають змогу наполягати на визначенні соціокультурного феномену.

Саме при дослідженні якостей та особливостей пам'яток можна виділити функції, які історико-культурні пам'ятки мають у суспільному житті і ті, що становлять надважливу значущість історичної та культурної спадщини у житті суспільства, їх питому вагу для формування нації і держави. Зауважимо, що правильне розуміння функцій пам'яток визначає їх місце і роль у суспільному житті.

Погоджуємося із визначенням, що історико-культурні пам'ятки – це специфічні об'єкти які залишились в результаті історичного і культурного розвитку суспільства. Основні ознаки історико-культурних пам'яток були сформовані у середині 80-х років ХХ ст. [31, с. 72]. Питомою ознакою історико-культурної спадщини було встановлено поняття автентичності, тобто фізична приналежність до певної історичної епохи. Розуміємо, що пам'ятки є доказом певного етапу соціогенезу, що визначною мірою формує моральні принципи, соціальні відносини та економічний рівень соціуму.

Загально зрозумілим є те, що історичні пам'ятки є основою дійсних знань, свідками історичної та естетичної інформації і найбільш ефективним засобом виховання світогляду поколінь. Ознаки і властивості на даному етапі визначають якість розглянутого предмету. Щодо певних особливостей історичних та культурних об'єктів, то тут беруть до уваги зовнішні прикмети які і відрізняють і зближують об'єкт із іншими. Ознаки розглянутих об'єктів перш за все матеріальні [16, с. 18].

Поділ пам'яток на рухомі та нерухомі є об'єктивною необхідністю, тому що тільки так можна класифікувати для вивчення та узагальнення всі надбання людства у процесі історичного розвитку [5, с. 103].

Такими історичними об'єктами як рухомі пам'ятки займаються музеї всіх напрямів, які їх охороняють та репрезентують. Що ж до нерухомих історико-культурних об'єктів, то тут основною їх ознакою є постійна єдність із оточуючим середовищем. Такі об'єкти бажано і реально використовувати не відриваючи від місця постійного знаходження, або місця це вони були віднайдені, тому що саме так вони створюють включеність в історичний та

культурний процес минулого. Накопичення і передавання інформації – головна функція пам'яток і стосуватися може різних галузей – історичної, культурної, технологічною [31, с. 84]. Історична інформація яку передають культурні пам'ятки у широкому розумінні стосується конкретно-історичного періоду, або ж є свідченням певної історичної події у житті людини, народу, нації, держави.

Певні художні образи, мистецька майстерність конкретно історичної епохи – все це закладено у мистецьких творах, витворах художньої культури і несе в собі колосальне естетичне навантаження. Декоративне оздоблення, орнаменти та візерунки – це тогочасні смаки суспільства втілені відомими, або невідомими майстрами.

Пам'ятки архітектури та монументального образотворчого мистецтва відносимо до нерухомих пам'яток. В них закладена інформація стосовно тогочасних технологічних процесів, методів та прийомів, засобів праці та використовуваних матеріалів, а по великому рахунку, способів опанування людиною оточуючого середовища, тобто необхідну технологічну інформацію.

Таким чином, історико-культурні об'єкти є сховищем різноманітної інформації, такої як історична, культурна, естетична, технологічна, яку вони передають в результаті їх прискіпливого вивчення і свідками якої вони стали в результаті створення. Найкращий спосіб ознайомлення із цією інформацією – візуальне знайомство [17, с. 11].

Визначити специфіку певної пам'ятки можна в процесі візуального дослідження. Перш за все, це історична епоха до якої ми підносимо її. Різні історичні періоди характеризують пам'ятку з естетичної, виробничої сторони. Вплив на органи чуття викликає у людини певні емоції і саме це є ознакою матеріальних пам'яток. Враження, що мають матеріальні предмети безцінне. Візуальне пізнання, індивідуальна оцінка – все це є результатом візуального огляду матеріальних пам'яток. В даному випадку емоційні і естетичні переживання не залежать напряду від рівня збереженості історичного предмету [7, с. 19].

Зауважимо, що абстрактне мислення розвивається на рівні огляду пам'ятки, бо візуальний огляд дає можливість не тільки осмислити, але й співставити інформацію, розвивати аналіз і узагальнення у пізнанні історичного минулого. Форми історичної та культурної пам'ятки та інформація, яку вони містять безпосередньо впливають на поведінку людини і змінюють її. Тому то суть пам'ятки, як соціокультурного феномену і полягає у здатності визначати суспільну поведінку людини і, в цілому, формувати світоглядні установки суспільства. Як твір минувшини, що існує в сучасності, історичні пам'ятки безпосередньо контактують із суспільством і, таким чином, визначаються їх соціальні функції.

Використовує суспільство пам'ятки чи ні – так і так визначаються їх соціальне навантаження. Але цілі використання пам'яток визначає саме суспільство, враховуючи часто зміни ідеологічних і політичних чинників. Тому то змінюватимуться і соціальні функції пам'яток. Сучасне українське суспільство налаштоване на турботливе ставлення до історико-культурних пам'яток як до ціннісного матеріалу наукового пізнання та формування патріотичного світогляду [1, с. 205].

Соціальні функції історичних пам'яток визначаються перш за все їх унікальними властивостями.

Можливість отримати нову інформацію при використанні і вивченні культурних пам'яток є основою гносеологічної, або пізнавальної функції.

Розуміння сутності історичних та культурних процесів є кінцевою метою вивчення матеріальних предметів. Пам'ятки мають можливість не тільки зберігати, але й передавати інформацію, тобто бути безцінним джерелом багатьох наук, особливо соціальних та гуманітарних [3, с. 88].

Навчальне навантаження, що несуть пам'ятки можна вважати одним із різновидів пізнавальної функції, тому що має значний ефект через безпосереднє сприйняття. При викладанні гуманітарних дисциплін процес спілкування з предметом матеріальної культури, обговорення його, вирішує проблему із наочністю, тому що пам'ятка ілюструє набагато краще і ефективніше будь-

якого посібника, картинки, схеми. Одночасно вирішуємо проблему виховного характеру, формуємо світоглядні установки, соціальну поведінку, напрям діяльності як окремої людини, так і соціальних груп. Саме таким чином використовуємо пам'ятку як джерело інформації – цілеспрямовано, вмотивовано і визначено.

Не можна не відмітити ідеологічного забарвлення у використанні історичних та культурних пам'яток. Історична пам'ятка при вірному використанні, ідеологічному забарвленні при описі здатна і безпосередньо сприяє процесам само ідентифікації, розумінню причетності до певної нації, культурному досвіду народу, сприяє консолідації української нації, що має на сьогодні велике виховне і соціальне значення.

Якщо ми ставимо у пріоритеті проблему максимальної реалізації українських національних інтересів, то кожен з нас і держава, звичайно, повинні дбати про збереження історичних та культурних пам'яток, доцільного і осмисленого їх використання, розробки нових стандартів для пам'яткоохоронної та екскурсійної діяльності. Саме це дасть можливість підвищити виховний ефект від використання культурних пам'яток [4, с. 5].

Наголосимо на ролі пам'ятки у здійсненні комунікативної функції, коли обговорення предмету культури дає можливість не тільки отримати певну інформацію, але й обговорити її, поділитися враженнями, отримати напрям до майбутньої дослідницької діяльності. Крім цього твори матеріальної культури є незримим зв'язком між минулим і сучасністю, сучасністю і майбутнім, в нових історичних умовах, завдяки новим дослідженням, часто доповнюються новим змістом [2, с. 11].

Історична та культурна спадщина України має на сьогодні багато символів, що однозначно відокремлюють українську культуру від інших.

Це і Софія Київська, Києво-Печерська Лавра та острів Хортиця, гетьманські столиці Батурин та Глухів, Аджимушкайські каменярні і т. ін.

Всі вони пов'язані із певними історичними подіями, політичними ідеями, мають притаманну тільки їм форму і смислове навантаження.

Таким чином, матеріальні об'єкти, що є невід'ємною частиною середовища, виконують утилітарну функцію, використання яких у господарських або культурних цілях не протирічить законодавству України – є історико-культурні пам'ятки [66, с. 213].

Принагідно зауважимо, що використання пам'яток у господарських цілях передбачає їх неухильне збереження, використання їх у історичних та культурних цілях. Об'єкти, що виникли у минувшині, збережені і використовуються у сьогоденні, мають здатність впливати на розвиток суспільства, світогляд, моральні настанови, економічний розвиток – це ми називаємо історико-культурними пам'ятками. Якщо всі ці ознаки сукупно присутні у визначенні певного предмету матеріальної культури – тоді ми беззаперечно відносимо його до визначеної категорії. Всі вони є частиною середовища і безпосередньо пов'язані із людиною та спільнотою. Всі вони, практично, знаходяться у активному використанні, тому що здатні впливати на думки, емоції, породжувати бажання вивчати і проводити додаткову пошукову роботу. Крім іншого, ці предмети мають колосальне емоційне навантаження, тому і формують патріотичні почуття, самосвідомість, сприяють комунікативній та утилітарній роботі, впливають на мораль суспільства та окремої людини, і, таким чином, розглядаються нами як одна із форм соціогенезу [29, с. 7].

Пам'ятки історії та культури – це матеріальні предмети, які є частиною середовища проживання людини та суспільства. Фактом своєї наявності в історико-культурному середовищі розглянуті об'єкти істотно впливають на відчуття, емоції, знання і свідомість людей. Активне належне використання пам'яток історії та культури вкрай необхідне в сучасній Україні в патріотичному вихованні, формуванні відповідного світогляду суспільства, в процесах самоідентифікації та підвищення самосвідомості української нації. Завдяки виховній, пізнавальній, комунікативній й утилітарній функціям пам'ятки історії та культури можна розглядати як одну з форм соціогенезу [59, с. 43].

1.2. Теоретичні основи екскурсійної діяльності в Україні

Екскурсійна діяльність не тільки збільшує зайнятість, стимулює розвиток підприємництва, кількість інвестицій у інфраструктуру та транспорт, сприяє збереженню народної спадщини. Розвиток цих факторів значно поліпшує якість життя для місцевого населення та гостей України.

Науково-практичні дослідження екскурсійної діяльності нині набувають одного із пріоритетних значень із урахуванням бажаності збільшення кількості та якості екскурсійного обслуговування.

Виокремимо наступні причини, що стимулюють дослідження у цій галузі:

1. Зростання культурного та освітнього потенціалу суспільства у цілому.
2. Збільшення напрямів та визначення нової мети екскурсійної діяльності.

На сьогодні пізнавальні та освітні фактори часто відіграють більшу роль при виборі напряму подорожі, чим просто мета чистого відпочинку. Люди починають скомпоновувати свій відпочинок таким чином, щоб він обов'язково супроводжувався пізнавальними моментами.

3. Зміни у розумінні сутності поняття екскурсійний продукт. Це не просто заходи які надаються під час проведення екскурсії, а цілий комплекс суміжних послуг. На сьогодні поняття екскурсійна діяльність має певні розбіжності із більш звичним – туристична. Сучасними вимогами Всесвітньої туристської організації (ВТО) прописано, що екскурсія повинна включати в себе не менше ніж три різноманітні послуги. Цитуючи Закон України «Про туризм» бачимо, що екскурсійний продукт – це заздалегідь розроблений комплекс туристичних, чи екскурсійних послуг, що поєднує не менше ніж дві такі послуги. Ці послуги повинні реалізуватися за певною встановленою ціною. Зазвичай до складу таких послуг входить перевезення, розміщення, інші туристичні послуги, які не пов'язані з перевезенням і розміщенням. Це може бути організація відвідування пам'яток культури, об'єктів відпочинку і розваг, продаж сувенірної продукції тощо [38].

4. Поява нової дефініції – екскурсійний туризм – зміст якої полягає у створенні нових пропозицій для відпочинку із спеціальними екскурсійними

програмами, турами, мета яких – знайомство і поцінування історичних, культурних та інших регіональних пам'яток. Тобто, можна говорити про створення нового напрямку – екскурсійного туризму.

До важливих принципів, що допоможуть створити конкурентоздатну систему екскурсійного туризму відносимо по-перше: реалізація соціальних та культурних уподобань споживачів екскурсійного продукту, тобто реалізація соціально-культурного напрямлення. Задля цього необхідний аналіз статистики, проведення анкетування, з метою визначення нових екскурсійних маршрутів. По-друге, максимально коректне прорахування екскурсійних послуг, з метою здешевлення послуг і, таким чином, залучення максимально більшої кількості споживачів. При цьому маємо зауважити, якість послуг не повинна страждати, потреби задовольнятися максимально. По-третє, організація наукової та практичної діяльності спрямованої на максимальне задоволення потреб споживача і вивчення попиту на проведення певних екскурсій. По-четверте, робота на збільшення кількості екскурсантів, задля чого проведемо ефективний менеджмент, враховуючи всі дії та напрями екскурсійної роботи. По-п'яте, створення цілісної інфраструктури, яка повинна забезпечити безперервний зв'язок із надання екскурсійних послуг [39, с. 220].

Можемо констатувати, що розвиток екскурсійного бізнесу в Україні має доволі реальні перспективи якщо взяти до уваги міжнародний досвід і застосувати його при активному реформуванні господарської, юридичної, наукової галузей, проведення ефективного інвестування та дотримання всіх стандартизаційних вимог.

Практична екскурсійна діяльність повинна починатися із розгляду такої дефініції як організація, екскурсія та екскурсійна діяльність.

Організованість, єдність процесу є безпосередніми ознаками при визначенні поняття «зміст екскурсії». Наголосимо що це закономірний, специфічний процес метою якого є донести певну інформацію до замовників з урахуванням теми, наявності наочності, емоційного навантаження та об'єктивності [40, с. 35].

Козак Луганський, він же відомий дослідник мови В.І.Даль у Тлумачному словнику живої великоруської мови (т. 1 – 4, 1863 – 1866) надає визначення екскурсії як «проходки, прогулки, виходу на пошук чогось, задля збирання зілля». Ці трактування мають місце у сучасному енциклопедичному словнику-довіднику з туризму [34, с. 250]. Він визначає, що:

- екскурсія – це туристська послуга, яка забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів;
- процес наочного пізнання навколишнього світу, тобто особливостей природи, сучасних, або історичних ситуацій, елементів побуту, пам'яток певного міста чи регіону, які заздалегідь обрані як об'єкти;
- тематичний маршрут, що має за ціль відвідування визначних місцевостей та об'єктів [63, с. 566].

Для кожної екскурсії характерні спільні та окремі елементи, але основними завжди є наступні:

1. Тривалість проведення, тобто чітко встановлений час, який може бути від однієї академічної години до однієї доби;

2. Наявність екскурсантів, групи замовників, тобто групи чи однієї особи;

3. Присутність екскурсовода, тобто спеціаліста, який буде проводити екскурсію і керувати групою під час подорожі;

4. Показ цікавих екскурсійних об'єктів, спрямована на первинність зорових вражень які, у свою чергу, дадуть можливість для аналізу, обговорення, набуття емоцій;

5. Пересування всіх учасників екскурсії на основі раніше складеного маршруту, який забезпечить єдність всіх послуг і зменшить негативні навантаження, такі як фізична втома, перенасичення інформацією;

6. Цілеспрямованість показу об'єктів – необхідна умова екскурсійної діяльності. Кожна екскурсія повинна мати мету, ціль і спеціально підібрані методи проведення. Основою екскурсії, зазвичай, є змістовна розповідь екскурсовода;

7. Обов'язковість визначеної теми, яка дає можливість замовнику послуг визначитися із уподобаннями. Зауважимо, що правильно визначена тема, підкріплена піар кампанії дає можливість залучити більшу кількість відвідувачів.

Зауважимо, що сучасна екскурсія це – живе спілкування, максимальне інформування, яке буде сприяти розширенню кругозору, мотивувати учасників на проведення саме культурного дозвілля та пізнання історико-культурних пам'яток.

Таким чином, виходячи із вище зазначеного, сучасна екскурсія повинна мати мету, ціль, ґрунтуватися на повній, науковій та достовірній інформації, мати дійсну культурну та пізнавальну значущість, мати абсолютну єдність мети та методів виконання, тобто задум, композиція та наочність повинні точно відповідати змісту екскурсії. Діяльність екскурсовода під час проведення екскурсії повинна повністю бути спрямована на задоволення всіх естетичних, моральних, пізнавальних та інформаційних потреб учасників [52, с. 308].

Тобто екскурсія це не просто *excursio* – виїздка, мандрівка – це цілеспрямована діяльність під керівництвом екскурсовода яка спрямована на максимальне задоволення пізнавальних та естетичних потреб екскурсантів під час ознайомлення із пам'ятками історії та культури.

У зв'язку із цим визначення надамо певний розподіл екскурсій за різними цілями та видами діяльності:

1. За метою – розділяємо екскурсії на учбові, в тому числі учбово-виробничі (в організації, на підприємства), з метою профорієнтації, або обміну досвідом, також культурні, освітні, або наукові. Такі заходи мають бути ретельно підготовані і продумані, проводитися дійсними спеціалістами у певній галузі, особливо профорієнтаційні екскурсії;

2. За визначеною тематикою у відповідності зі змістом показаних об'єктів – красзнавчі, культурні, екологічні;

3. За місцем знаходження об'єктів – природні чи на базі музеїв. У даному випадку показово створювати змішані екскурсії з використанням природнього і музейного потенціалу;

4. За вимогами до учасників – для різних вікових груп, або спеціалістів різних профілів, чи то туристів, або учнів. Ці вимоги обов'язково треба враховувати, розподіляючи час, готуючи спеціальний матеріал.

5. Духовний розвиток, який особа отримує під час проведення і участі у екскурсії завжди ставить людину на вищий щабель розвитку, дає можливість розкрити внутрішній потенціал, засвідчити високий культурний рівень, отримати моральне задоволення [44, с. 75].

Додамо, що екскурсійна робота – це спільна діяльність екскурсовода та групи, або одного екскурсанта, це певна система розвитку для екскурсовода, тому що чим вищий його науковий рівень, компетентність та уміння спілкуватися із різними категоріями населення, знання їх психологічних особливостей укупі із знанням мети та цілі екскурсії – дадуть, або ні, високий результат, який потім відобразиться на діяльності як окремої людини, фірми, або аж цілого регіону. Тому вплив економічних соціальних важелів на розвиток екскурсійного руху завжди доповнюється особистісним впливом особи яка організує, проводить екскурсії, готує екскурсійні поїздки, керує наданням комплексу послуг під час їх проведення [8, с. 6].

Організаційна складова проведення екскурсії має велике значення і повинна ґрунтуватися перш за все на врахуванні потреб замовників послуг, брати до розрахунку закони суспільного розвитку, такі як закон збереження енергії, самозбереження, синергія, враховувати присутність в екскурсійній діяльності різних систем, об'єднання їх для проведення загальної роботи, по-друге, враховувати побажання більшості з урахуванням побажань меншості [41, с. 70].

Стратегія розвитку туризму та курортів – це створення реальних механізмів для максимальної реалізації прискореного розвитку туристичної та екскурсійної сфери, становлення її як конкурентоспроможної,

високоєфективної та прибуткової галузі, що інтегрована у європейський та світовий ринки [55, с. 476]. Для за провадження «Стратегії» вироблені наступні рекомендації та напрями:

1. Гарантування захисту законних прав та інтересів споживачів екскурсійних послуг, створення системи безпеки галузі.

2. Запровадження комплексного та систематичного розвитку території задля проведення екскурсійної діяльності на основі вимог європейського законодавства.

3. Залучення інвестицій у інфраструктуру туризму на основі створення якісних умов і системи взаємної відповідальності.

4. Створення нових навчальних програм для підготовки і перепідготовки фахівців для екскурсійної сфери, вдосконалення освітньої системи цього напрямку.

5. Пропагування позитивного іміджу України, як держави максимально привабливої для туристичного та екскурсійного бізнесу, розробка і впровадження піар і промоційних кампаній, залучення спонсорів для проведення іміджевої діяльності.

Розвиток і вдосконалення екскурсійного обслуговування передбачає інтегрований підхід з боку держави у реалізації політики щодо розвитку курортів, туристичної та екскурсійної діяльності, максимальне удосконалення системи послуг у цих напрямках – це і є основна мета «Стратегії». До цього ж віднесемо і запровадження європейських стандартів у підготовці та організації роботи екскурсоводів та гідів-перекладачів, діяльність яких часто є головною частиною надання екскурсійних послуг [56].

II Міжнародна наукова конференція з питань розвитку туризму відбулася 23 листопада 2016 року і винесла на обговорення питання які мають професійну зацікавленість у різних груп: міжнародних експертів, представників влади і бізнесових кіл, науковців, організаторів туристичних та екскурсійних послуг. Форум було організовано за сприяння Торгівельно-промислової палати задля проведення всебічного аналізу стану українського туристичного і

екскурсійного бізнесу, врахування і ознайомлення із світовим досвідом у цій сфері послуг, обговорення питань юридичного врегулювання діяльності екскурсійної сфери. До обговорення цих актуальних питань, репрезентації реального досвіду роботи долучилися представники екскурсійної та туристичної галузей країнах світу та ЄС: Литви, Польщі, Іспанії, Угорщини, Великобританії та інших. Було проаналізовано цікавий досвід роботи у цих країнах, обговорено можливість його застосування в українських реаліях [57].

За висновками роботи конференції було зроблено кілька заяв, суть яких полягала в необхідності проведення стандартизації послуг галузі, вдосконалення системи управління, зміни на основі європейських стандартів законодавчої бази, зміни суті дефініції «гід» та «екскурсовод», уточнення положень щодо організації та надання екскурсійних послуг. До найважливіших практичних питань можемо віднести введення доцільної системи ліцензування екскурсійної діяльності, надання сертифікатів і т. ін., створення системи перепідготовки та стажування гідів та екскурсоводів, бажано закордонної із обов'язковою сертифікацією, наданням документів європейського зразка. У цьому сенсі важливим є не тільки створення комісій із проведення ліцензування, а цілої системи навчання, із проведенням майстер класів, онлайн шкіл, офлайн зустрічей і т. ін.

На сучасному етапі необхідно внести розвиток туристичної та екскурсійної діяльності до пріоритетних напрямів міських цільових програм, як це було зроблено у Києві, створювати туристичні та екскурсійні інфраструктури, залучати фахівців до розробки цих програм. Керівникам міст і областей необхідно зрозуміти, що туризм і екскурсійна діяльність можуть стати питомими джерелами для наповнення місцевого бюджету, рекламою для залучення фінансування в інші галузі місцевого виробництва, гарним іміджевим кроком для розвитку міста, села і цілого регіону [67, с. 98].

Принагідно наголосимо, що із урахуванням екскурсійного потенціалу України вагомим є використання світового та європейського досвіду у системі організації, розробки і використання економічних програм для організації і

удосконалення системи надання туристичних та екскурсійних послуг задля виходу на європейський ринок. Розуміємо, що при вірному використанні, туристична галузь є напряму зв'язана із діяльністю не менше чим п'ятдесяти галузей економіки, то ж саме її вдосконалення напряму або опосередковано буде впливати на розвиток інфраструктури цілого регіону, а то й країни.

Зауважимо, що такі нагальні питання як екологічна безпека, підвищення рівня зайнятості населення також напряму залежать від розвитку екскурсійних послуг у певному регіоні, сприяє гармонійному економічному та гуманітарному співробітництву між окремими регіонами держави, так і між державами. Розвинена галузь екскурсійних послуг є частиною міжнародного іміджу держави [50, с. 240]. Врахуємо також синергетичний ефект, який маємо отримати від можливої ефективної інтеграції екскурсійної галузі з різними галузями національної економіки, наприклад, із сільським господарством, або кустарним виробництвом, які достатньо вигідно рекламувати і представляти на внутрішньому і зовнішньому ринку товарів і послуг.

Можемо констатувати, що екскурсійна інфраструктура України далека від європейської, тому надання якісних послуг у цій галузі досить проблематичне, що має свої мінуси у економічному потенціалі і міжнародному іміджі України.

Знаходження України на перетині інтересів ЄС та Росії накладає свій відбиток на розвиток всіх сфер життя та економіки. Треба взяти також до уваги, що українські товари та їх виробники виходять на китайський ринок, що сприяє активізацію «Шовкового шляху», надзвичайно важливого транспортного та іміджевого коридору. Україна у цій ситуації може відновити свій статус центру торгівлі між Сходом і Заходом, і, крім всього, стати таким собі туристичним вузлом, залучаючи туристів до перегляду пам'яток історії та культури у процесі перетину умовного євразійського кордону.

При створенні оптимальних логістичних схем можна мати надію на створення екскурсійного коридору, який дасть можливість нарощувати туристичні потоки і буде проходити через Чорне та Каспійське моря. Великого

значення набуває модифікація та створення системи залізничного та паромного сполучення між Україною, Грузією, Казахстаном, Китаєм.

У даному випадку говоримо про можливе міжнародне галузеве співробітництво, коли екскурсійні послуги організовані не тільки у кінцевих точках, а по всіх прокладених міжнародних маршрутах з тими країнами, з якими Україна має економічне та гуманітарне співробітництво. Тобто, виходимо на можливе опрацювання логістичної схеми, коли екскурсійний продукт продається по усьому ланцюгу, що поєднує Україну та Китай. Підраховано, що в середньому перевезення вантажів забирає десь порядку 10-12 діб. Для організації круїзу можна вважати доцільним термін до 14 діб, або на 2-3 більше. Крім логістичних підрахунків, економічних витрат, розуміємо, що такий круїз вимагає гарно підготованих фахівців, протягом усього маршруту. Більше того, ми переконані і світовий досвід доводить, що реалізувати подібні круїзні проекти без високоякісної екскурсійної роботи практично неможливо.

Враховуючи той факт, що на державному рівні активізується робота щодо продовження проекту «Шовковий шлях» ми впевнені, що можна розпочинати серію кроків щодо налагодження відносин, ділових, наукових і партнерських, спрямованих на реалізацію, створення екскурсійних продуктів у цьому напрямі. І, можливо, у обговоренні цих питань, Україна має взяти ініціативу до своїх рук [64, с. 93].

Саме держава повинна докласти зусиль для створення чітких та прозорих механізмів регулювання екскурсійної та туристичної галузі, тому що тільки так екскурсійна галузь має всі шанси перетворитися на прибуткову галузь господарства. І починати інновації необхідно, звичайно, із реформування і переоснащення системи внутрішнього туризму. Саме європейські вимоги і стандарти повинні бути випробувані і пристосовані до особливостей української дійсності.

У даному напрямі існує багато завдань серед головних і першочергових ми виділяємо: формування системи безпечного туризму, охорони прав споживачів туристичного та екскурсійного продукту, введення до екскурсійної

діяльності європейських стандартів, спрямування діяльності екскурсійної галузі на виконання і забезпечення прав українських громадян, таких як право на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, право на безпечне життя і здорове довкілля, задоволення духовних потреб, культурний розвиток. Держава повинна забезпечити і підтримувати розвиток суб'єктів туристичної діяльності у всіх їх видах [28, с. 6]. Наголосимо, що всі кроки повинні здійснюватися з урахуванням світових тенденцій розвитку екскурсійної справи і ґрунтуючись на економічних реаліях України.

Туризм, незважаючи на всі економічні і політичні проблеми які існують у світі на початку XXI століття демонструє можливість самозбереження, виживання у несприятливих ситуаціях, пошук нових форм роботи і інноваційних підходів. Туризм залишається одним із ключових моментів співпраці між ЄС та Україною.

2017 рік було проголошено Міжнародним роком сталого розвитку туризму із подання Генеральної Асамблеї ООН. Резолюція із цього приводу підкреслює, що саме туристична та екскурсійна діяльність завжди сприяла та продовжує сприяти найкращому порозумінню між народами як окремих держав, так і всього світу через максимальну поінформованість щодо культурних та духовних надбань кожної нації та народу. Це і надання розуміння про цінність людської цивілізації повинно зміцнити мирні стосунки, толерантне ставлення до всіх народів світу, їх культур. Саме екскурсійний бізнес повинен стати на чолі цих великих перетворень, які у свою чергу принесуть і економічні, і політичні зміни також.

ООН наголошує, що екскурсійна діяльність напряму пов'язана із розвитком економіки, так само як і вдалі знахідки у туристичній діяльності дадуть змогу наповнити бюджети коштами. У цьому зв'язку запроваджується поняття інклюзивного розвитку економіки, яка б стала важливим середовищем для створення системи доступних екскурсійних послуг, нових робочих місць, пов'язаних із цією галуззю, розвитку торгівлі, у тому числі і продукцією туристичного призначення [28, с. 3].

Дамо визначення дефініції «інклюзивна економіка», або економіка інклюзивного розвитку. Наголосимо, що для України саме цей напрям є вірним на шляху розвитку конкурентоспроможної національної економіки та екскурсійного бізнесу, з урахування необхідності підвищувати рівень життя більшої кількості громадян України.

Сутність інклюзії є в тому, що система повинна адаптувати максимально під потреби конкретної людини, або суспільства. Позитивний результат від співпраці можливий за умови розуміння всіма сторонами цілей своєї діяльності, завдань і можливостей. Інклюзія неможлива без командної співпраці, тому що саме так команда адаптується під потреби окремої людини, саме як і окремих індивід адаптується під потреби команди. Що ж до інклюзивної економіки, то тут йде розуміння, що кожен суб'єкт економічної діяльності є необхідним, ціннісним та унікальним. Відсутнє поняття пріоритетів для однієї з галузей, або напрямів перед іншими [69, с. 109].

Окремо повинно вирішуватися питання про створення екскурсійних пунктів, де б усі бажаючі могли отримати задовільну інформацію про всі напрями екскурсійної роботи в місті, або регіоні, проведення інформаційних та піар кампаній, організацію наукових конференцій, практичних семінарів у будь-яких доступних для зацікавлених сторін форматах, обговорення нагальних питань щодо екскурсійної та методичної роботи у соціальних мережах, проведення опитування у всіх форматах і т.д.

Екскурсійний бізнес – це робота людей із людьми, тому обов'язково треба враховувати людський фактор, підбирати досвідчені кадри на роботу гідями та екскурсоводами, планово, позапланово проводити підготовку і перекваліфікацію цих кадрів, проводити додаткове навчання із нових напрямів комунікацій, інформаційних технологій, планувати і проводити практикуми-семінари по обміну досвідом. Саме кадрова політика у екскурсійному бізнесі відіграє не останню роль у ефективності розвитку цієї галузі.

На сьогодні можемо констатувати, що соціально-економічні реалії дають можливість розвивати екскурсійний бізнес, маються певні реальні

напрацювання, які можна пропагувати і використовувати для роботи, є цілі екскурсійні напрями побудовані на рівні європейських стандартів, розроблені на основі сучасних інновацій у цій сфері і реально мотивують розвиток певних регіонів, приносять питомі внески у бюджет, є іміджевими організаціями для регіону і країни в цілому.

Що ж питання про економічну ефективність екскурсійного бізнесу, то вона повинна відповідати наступним вимогам: збільшення екскурсійного потенціалу, в тому числі і за рахунок розширення співробітництва із організаціями, підприємствами, іншими регіонами; розуміння вимог ринку і побудова інклюзивної системи послуг в екскурсійному бізнесі, розробка програм по сприянню міжнародному і внутрішньому туризму, включення місцевих екскурсійних програм та проектів до загальнодержавних, максимальне залучення всіх ресурсів, в тому числі і людських, до пропагування екскурсійних послуг і розвитку туризму, орієнтація туристичних послуг на врахування і введення європейських стандартів, безпеку, етичність, пізнавальність, науковість і доступність.

1.3. Класифікація історико-культурних ресурсів Сумського регіону

Сьогодні свідчить про те, що найважливішим фактором у процесі формування національного світогляду, а також туристичним ресурсом, який можна використовувати в умовах активної глобалізації, збільшення мобільності населення світу, сприяння укріпленню міжнародних відносин і співпраці є невичерпний потенціал матеріальних та духовних пам'яток культури та історії. Уміле і цілеспрямоване використання історико-культурного потенціалу у екскурсійній та туристичній галузях приносить питеме збільшення кількості зацікавлених відвідувачів та туристів, збільшує кількість отриманих коштів туристичною галуззю. І про це яскраво свідчать позитивні приклади таких держав як Італія, Франція, Іспанія та інших [68, с. 25].

Тим не менше є досить велика кількість міст та містечок, які мають достатній історико-культурний потенціал, але характеризуються нерозвиненою інфраструктурою, недостатнім соціально-економічним рівнем і тому, апріорі, не можуть бути привабливими для відвідувачів.

Тут маємо справу із, як мінімум, двома оглядами на можливість впливу історико-культурних об'єктів на екскурсійну привабливість окремого регіону. Неможливо заперечити, що обидва вони мають логіку і сенс. З одного боку, говоримо про те, що наявність історичних пам'яток, звичайно, робить певний регіон привабливим в цікавим для відвідувачів, з іншого боку, розвинена інфраструктура, високий рівень соціально-економічного розвитку, навіть при відсутності історичних пам'яток, дозволяє створити об'єкти, що будуть цікаві для відвідування достатньо великою кількістю людей.

Теоретичні і практичні дослідження щодо використання історичних та культурних пам'яток під час організації та проведення екскурсійної діяльності вивчали у своїх роботах В.В. Боханова, К.А. Наседкіна, В.І. Нікіфорова, Л.В. Хорева, Д. Пірс, В.В. Кулік, М.К. Сміт, В.В. Андерсен та інші.

Безпосередній вплив історико-культурних об'єктів практично не розглядається більшістю названих авторів, в той час як вони приділяють увагу цим об'єктам як вагомим елементам за допомогою яких формується якісний екскурсійний продукт і туристична послуга. Разом із цим посиленням завжди висвітлюється питання необхідності збереження та реставрації історико-культурних об'єктів.

Стратегічне планування розвитку екскурсійної галузі, формування і розвиток її окремих елементів є актуальним питанням і повинно враховувати низку чинників, які мають безпосередній вплив на галузь. Серед них виокремимо наступні, такі як соціально-економічні, політичні, культурні, демографічні, екологічні та інші.

Зауважимо, що на сьогодні змінюється призначення і суть цільового використання історико-культурної спадщини як виду пізнавальної екскурсійної діяльності. Крім звичних нам напрямів роботи, таких як національно-

патріотичне виховання, виховання національної самосвідомості, пам'ятки історії та культури використовуються для проведення активного відпочинку, тобто як рекреаційний ресурс. Це змінює навантаження на культурні ресурси саме із історико-культурної площини до екологічної і оздоровчої.

Сучасні дослідники говорять про об'єкти історико-культурної спадщини як про такі, що є пам'ятками матеріальної та духовної культури певного суспільства у певний історичний період, є дослідженими, оціненими провідними спеціалістами, визначені з точки зору державної та культурної значущості, і на цій підставі, за наявності матеріальних та технічних можливостей можуть бути використані, або використовуються для проведення екскурсійної роботи [60, с. 78].

З урахування різноманітності і багато чисельними ознаками виділяють археологічні, історичні пам'ятки, а також пам'ятки матеріальної та духовної культури.

До археологічних пам'яток Закон відносить кургани, городища, давні поселення або їх залишки, укріплення міські, виробництва, канали, шляхи, місця давніх поховань, скульптури, наскальні зображення, історичний культурний шар та старовинні предмети.

Історичними пам'ятками вважають пам'ятні місця та предмети, що із нами пов'язані, різноманітні споруди, будинки, різноманітні свідчення історичних подій у житті нації та держави, у тому числі наукові та технічні, культурні, побутові та релігійні предмети [33, с. 140].

Матеріальні цінності, що були створені суспільством на різних стадіях історичного прогресу зазвичай відносять до об'єктів матеріальної культури, досягнення наукові, освітні, мистецькі, побутові вироби – до духовної культури. До духовної культури відносимо також такі досягнення як фольклор, музику, танці, технології кустарного виробництва, національний одяг, їжу тощо [2, с. 9].

Кожен регіон відрізняється історичною та культурною спадщиною, тобто комплексом культурних та історичних об'єктів матеріальної спадщини, які успадковані сучасниками від минулих поколінь.

З точки зору антропологічної та археологічної, естетичної та етнографічної, історичної, наукової, мистецької цінності чи художньої віднесемо до предметів культурних та історичних здобутків поколінь місцевості, ансамблі, або комплекси, їх визначені частини, або території на яких вони знаходяться, водні, природні, або рукотворні об'єкти які знаходяться у різному стані збереженості, але зберегли свою історичну ідентичність [3, с. 40].

Важливість історичних та культурних пам'яток ми розуміємо з точки зору використання їх для екскурсійної діяльності про що свідчить сучасний український досвід.

Екскурсійна та туристична діяльність – визнані пріоритетним напрямом розвитку України, про що свідчить Закон України «Про туризм» [38].

Різноманітні природні ресурси, унікальний клімат, історико-значущий комплекс історичних та культурних пам'яток, неповторна архітектура та наявність природних та рукотворних рекреаційних зон – все це неповна характеристика історико-культурного потенціалу України.

Акція «Сім чудес», ініційована у травні 2007 року була спрямована на виявлення найбільш потужних історико-культурних пам'яток із метою використання їх у екскурсійній та туристичній діяльності. На розсуд комісії було представлено 100 пам'ятників різного виду, серед яких було обрано двадцять один, до складу яких увійшли і сім чудес України.

Наявні факти дають можливість зробити висновок, що більшість цінних історико-культурних ресурсів знаходяться у центральній частині держави, вони увійшли до єдиного переліку, який було надруковано у тому числі й іноземними мовами. На сьогодні це єдиний каталог пам'яток України, що є доступним іноземним туристам [24, с. 18].

Наявність або відсутність історичних та культурних ресурсів формує певну динаміку екскурсійного обслуговування туристів по різних регіонах

України. Харківська, Львівська та Запорізька області як показує статистика є лідерами у сфері екскурсійного обслуговування туристів. Інші регіони у екскурсійному обслуговуванні не виходять за межі п'ятиста людей на рік, що, звичайно, є занадто малим показником.

Політична ситуація в Україні, російська агресія внесли свої корективи в екскурсійну діяльність. Практично із 2014 року йде скорочення екскурсійних потоків і бажаючих подорожувати по Одеській, Львівській та Донецькій областях. У середньому скорочення сфери екскурсійних послуг відбулося на 50-80%.

Туристичний бізнес почав шукати активну заміну втраченим ресурсам і на сьогодні можна констатувати, що до лідерів екскурсійного обслуговуванні поступово потрапили Тернопільська, Черкаська та Хмельницька області, збільшився потік екскурсантів від трьох до восьми разів.

Ця тенденція дає можливість стверджувати, що регіональна туристична привабливість не завжди залежить від наявності історичних та культурних пам'яток. Для того щоб встановити систему зв'язку наявності чи відсутності пам'яток історії та культури і збільшення екскурсійних обсягів часто проводять систематичний математичний аналіз, виводять певні параметри, які аналізують за допомогою кореляційного та регресійного аналізу і саме така система дає можливість визначити всі економіко-культурні взаємозв'язки і побудувати працюючу економетричну модель.

Проведені систематичні дослідження дають можливість впевнено стверджувати, що кількість і якість історико-культурних об'єктів на певній території не є остаточним фактором, який вирішує питання екскурсійної привабливості регіону.

З одного боку можемо впевнено стверджувати, що присутність у регіоні таких культурних об'єктів як театр, музей або рукотворний пам'ятник на кшталт церковної споруди є чудовим моментом для залучення туристів і початком для створення екскурсійної інфраструктури.

Тим не менше український досвід показує, що навіть наявність історично ціннісних пам'яток не є запорукою екскурсійної привабливості території. Необхідно враховувати також і інші фактори, які є не менш важливими чинниками розвитку галузі. До них однозначно відносимо наступні: обов'язкова і тісна співпраця бізнесу і владних структур у екскурсійній сфері, стабільність політичної ситуації та економічного розвитку, цілеспрямована і ефективна діяльність держави щодо розвитку регіонів і

Таким чином, запорукою вдалого та ефективного розвитку екскурсійної галузі є, перш за все, стабільний розвиток інфраструктури, підтримання традицій гостинності у державі, ефективна і витримана державна політика у галузі екскурсійної діяльності, а також присутність на території історичних та культурних пам'яток, привабливі кліматичні умови, чистий екологічний простір тощо.

Національна ідентичність і культурний розвиток будь якого суспільства неможливі без вивчення і поцінування історичної спадщини. Всі історичні пам'ятки матеріальної культури, духовні традиції, культура, звичаї та фольклор-це і є те, що формує світосприйняття нації у світі і самоусвідомлення народу. Самобутність народу, його само ідентифікація відбуваються якраз завдяки культурним і духовним традиціям, що успадковані від минулих поколінь і передаються нащадкам. Все це є інтегруючим моментом і об'єднуючим потенціалом, який дозволяє нації вижити у швидкоплинному світі і не асимілювати. Саме притаманна певній нації система цінностей з одного боку інтегрує її і глобалізаційні процеси, а з іншого боку – протистоїть їм [12, с. 26].

Антропологічний вплив культури на певні групи населення і на окремих індивідів полягає в тому, що вона сприяє адаптаційним процесам і дає можливість реалізувати національний досвід і, крім всього, сприяє самореалізації нації і окремих особистостей.

Культурна спадщина як феномен досліджується багатьма науками, такими як історія, географія, культурологія, філософія. Вітчизняні та іноземні

дослідники створили систему і понятійний апарат у цих галузях наук, тим не менше щодо екскурсійної діяльності систематичні дослідження історичних та культурних пам'яток практично відсутні. Культурна спадщина не досліджувалась з точки зору питомого екскурсійного та рекреаційного ресурсу.

Сучасні дослідники звертають увагу на виокремлення окремих ознак класифікації та головних категорій при вирішенні завдання у дослідженні історичної та культурної спадщини [11, с. 10].

Фундаментальні поняття про розвиток культурних закономірностей, явищ і процесів та встановлення зв'язків між ними, а також головні ознаки культури за допомогою яких систематизуємо і вивчаємо культурні феномени прийнято визначати як категорії культурної спадщини.

До базових категорій історичної та культурної спадщини можемо віднести наступні:

- об'єкти культури (культурні риси і артефакти, форми культурної спадщини в їх речовому, а також символічному виразі);
- процеси культури (генезис об'єктів культурної спадщини, їх функціонування та комунікація);
- властивості культури (універсальність та унікальність, локальність та типовість, висока технологічність культурної спадщини);
- функції культурної спадщини: соціокультурна організація та регуляція суспільства, сприяння пізнанню навколишнього світу, акумуляція знань, селекція та трансляція соціального досвіду, обмін інформацією;
- значення культурної спадщини: внесення культурних смислів, оцінки і оціночні критерії, герменевтика і онтологія культурної спадщини;
- цінності культурної спадщини, які полягають у репрезентації, художності, ідеологічному навантаженні, соціальному впливі та морально-релігійному вихованні суспільства.

Історико-культурний об'єкт, або ж об'єкт культурної спадщини становить досліджувану діючу систему культурного спадку, який має вирішальне значення для організації та проведення екскурсійної діяльності [37, с. 47].

Говорячи про дефініцію об'єкт історико-культурної спадщини, перш за все беремо за основу філософське розуміння об'єкту як певної категорії яка є вираженням певної речі, що існує у реальному світі, тобто абсолютно не залежить від свідомого сприйняття, тобто це може бути певний предмет, процес чи явище, які суб'єкт цілеспрямовано піддає своїй діяльності пізнавальній чи практичній.

У даному випадку, можемо говорити про наявність певної культурної цінності, яка є структурною одиницею історичного спадку. Людство отримує такі структурні одиниці з минувшини, спробує їх критично вивчати, освоювати, використовувати, або ж розвивати, маючи на меті конкретні завдання з урахуванням історичної епохи та озброївшись досягненнями суспільного прогресу.

Людство успадковує як одиничний об'єкт, який ціннісний самотійно, або у єднанні із іншими історичними об'єктами, або сукупність історичних та культурних надбань нерухомої культури, які мають певне естетичне, або науко-практичне навантаження і, таким чином, створюють неперервний зв'язок між представниками окремих поколінь.

На початку ХХІ століття до наукового обігу введено більш масштабну дефініцію – територія історико-культурної спадщини. Heritage Area Heritage Area – або ж культурний ареал – включає в себе основні характеристики історичного об'єкту, такі як його розташування, залежність і взаємозв'язок із середовищем і ландшафтом.

Тобто кожний історико-культурний об'єкт ми сприймаємо у безпосередньому зв'язку із певним простором земної кулі, природними умовами та особливостями техногенного середовища. Таке сприйняття викликає розуміння того, що історико-культурна спадщина, при наявних

ознаках історичної та культурної цінності, потребує специфічного режиму захисту та охорони, вдумливої системи використання та експлуатації.

Певним надбанням історико-культурної спадщини, цікавим об'єктом для дослідження є своєрідна структура, яка поєднує у собі природну і людську діяльність. Ця структура є так званим культурним ландшафтом. Їх наявність і правильне використання несуть у собі велике наукове та пізнавальне навантаження, особливо при використанні у екскурсійній діяльності [49].

Сучасні дослідники зійшлися у думці, що всі об'єкти з метою розроблення алгоритмів використання потребують вивіреної класифікації.

- Наукова, художня, літературна, музична, технічна та архітектурна спадщина – в залежності від сфери використання об'єктів.

- Історична, архівна, археологічна – такий поділ використовуємо в залежності від того для яких наук дана пам'ятка є джерелом інформації та дослідження.

- Жива, мертва, активна, пасивна – поділ культурних об'єктів відбувається в залежності від того яка саме наука використовує, або класифікує історико-культурні предмети. Якщо говоримо про дослідження спадщини з боку психології та соціології, то тут трактуємо історико-культурні ресурси як живі, бо дані науки досліджують їх із точки зору особистісного підходу.

- Класична класифікація – рухомі, або нерухомі об'єкти, ґрунтується на основах законодавства України про охорону історико-культурної спадщини [25, с. 130].

Наголосимо, що ця класифікація надає більш зрозумілу соціуму інформацію щодо історико-культурних об'єктів. Звичайно, що рухомі цінності здатні існувати без оточення, несуть самостійне смислове та наукове навантаження. Що ж до нерухомих об'єктів історичного призначення, то їх культурна, історична та археологічна цінність йде в купі із тією місцевістю де вони віднайдені, або побудовані, розташовані. Їх вивчення, або показ дають максимальний ефект саме разом із ландшафтом, тому їх частіше використовують під час проведення туристичної роботи [42, с. 66].

Момент і особливість використання історико-культурних надбань також дає підстави класифікувати історичні пам'ятки певним чином.

Історичні об'єкти, які ми можемо використати виключно в наукових цілях або просвітницьких та культурних, виховних і освітніх цілях – відносимо сюди археологічні пам'ятки, пам'ятки, що зруйновані, монументальні пам'ятники, місця, що пов'язані із історичним подіями, меморіали тощо.

Історичні та культурні об'єкти, які можуть бути використані у виховних та освітніх цілях, просвіті та популяризації культури і зберігаються у таких місцях, або умовах які дають можливість забезпечити ім. максимальне збереження і, одночасно доступність до огляду і поцінування малими та великими екскурсійними групами – до них віднесемо ціннісні споруди архітектури та культу, монастирі, маєтки, комплекси споруд тощо.

Окрему групу становлять історичні об'єкти, які на сьогодні повністю зберегли своє призначення і використовуються як адміністративні, театральні, промислові або житлові будинки у міській або сільській місцевості і, тим не менше можуть бути використані під час проведення екскурсій у комплексі із іншими пам'ятками.

Використовуємо у екскурсійній роботі історичні та культурні об'єкти, які частково втратили свій первинний вигляд, не використовуються за призначенням, але знаходяться на місці історичного спорудження.

Законодавство забороняє використовувати такі об'єкти не за історико-культурним призначенням, тобто влаштовувати в них гаражі, склади, сховища для відходів, промислові і кустарні підприємства тощо.

Основні функції історичної та культурної спадщини у розумінні її використання у екскурсійному бізнесі є важливим напрямом сучасного науково і практичного вивчення.

Використання та збереження соціокультурного досвіду поколінь, створення передумов до соціальної інтеграції у суспільстві, ефективність та об'єднання, накопичення і передання знання характеризують універсальну функцію історико-культурних пам'яток [46, с. 62].

Регулювання процесів взаємовідносин людей характеризує другий рівень історико-культурної спадщини і відбувається на фоні історичного відбору, вивчення та аналізу всього соціального досвіду та окремих його елементів, відбір найбільш вдалих форм, що сприяють розвитку суспільства. Історико-культурні пам'ятки спрямовані на об'єднання людей у суспільстві, вироблення почуття самоідентифікації, розуміння належності до народу, або нації із сталими традиціями, спільними зрозумілими цілями, формування почуття подяки предкам і солідарності із сучасниками.

Функції третього рівня напряду пов'язані із місцем, яке займає історико-культурна спадщина, пам'ятки історії та культури у сучасному житті суспільства, як вони впливають на демографію, сімейні та шлюбні відносини, формування норм моралі і дотримання їх, культурний профіль суспільства, світоглядні уподобання. Зауважимо, що традиції охорони родини, здоров'я, вироблення норм праці та відпочинку, свята, традиції, обрядовість та національний етикет також знаходяться під прямим впливом від реального і вірного використання історичної та культурної спадщини.

Диференціація історичних та культурних пам'яток становить наступний рівень використання історико-культурної спадщини. Тут виокремлюємо спадок екологічної та історичної культури, матеріальної та духовної, політичної та традиційної, моральної та естетичної та інше.

Підсумовуючи наголосимо, що функції культурної спадщини, яка складається із пам'яток історичного і культурного розвитку поділяємо на соціальну та інтегративну, організаційну та регулятивну, інтегративну та пізнавальну, комунікативну та об'єднуючу, а також рекреаційну та оціночну [61, с. 85].

Історико-культурні об'єкти які використовуються під час проведення екскурсійної діяльності набувають низку суспільних об'єктивних функцій до яких ми віднесемо наступні:

- історичні та культурні об'єкти визначають місце держави та нації у світовому духовному потенціалі, збільшують авторитет та зацікавленість із

боку світової спільноти – тому, пропагуючи українські духовні досягнення – видатні пам'ятки, імена науковців, діячів культури та мистецтва, мистецькі та культурні твори – фактично наголошуємо не тільки на духовному, а й економічному потенціалі держави;

- історичні та культурні об'єкти є сучасним свідченням багатопланового розвитку суспільства, сталості і адаптації до інновацій та суспільного прогресу, протистояння дестабілізуючим процесам, які можуть зруйнувати культурні традиції і негативно вплинути як на духовне, так і матеріальне становище країни та суспільства;

- об'єкти історичного та культурного призначення сприймає як чинник сталості культурного ландшафту та незмінності оточуючого середовища, екологічної політики держави. Тут перспективного значення у використанні та пропагуванні набувають природні комплекси, природні парки та заповідники.

- використання істотних пам'яток із метою популяризації снувального та економічного рівня розвитку окремих регіонів, цілої країни, використання екскурсійної діяльності для залучення інвестицій до місцевих бюджетів, розвитку промислів і т. ін.;

- виховне значення історичних та культурних пам'яток, яке можна вважати головною нематеріальною функцією і яка використовується незалежно від політичних або соціально-економічних уподобань суспільства [51, с. 50].

Розподіл історико-культурних пам'яток на матеріальні та духовні на сьогодні залишається найбільш поширеною типологізацією історичної та культурної спадщини. Тим не менше багато дослідників наголошують на тому, що такий поділ не є абсолютно ефективним, тому що будь-яка матеріальна пам'ятка несе в собі обов'язково і духовну складову, а пам'ятки духовної культури, в той же час, мають певну матеріальну форму. Це стосується достатньої кількості речей матеріального світу які несуть і духовне навантаження – картини, книжки, музичні інструменти, одяг і прикраси, скульптури, побутові вироби тощо.

Тобто історичні та культурні предмети, ті які охоплюються поняття культурної спадщини – це надзвичайно складне зібрання артефактів, духовних цінностей і матеріальних виробів, знань і моральних норм, які мають великий вплив практично на всі сфери сучасного суспільного життя. Формування національної ідентичності, взаємозв'язків між населенням, комунікації і взаємопорозуміння відбувається через пропагування і вивчення цього складного історичного та культурного надбання.

У цьому розуміння всі види класифікації історико-культурних предметів є доцільними з точки зору максимального якісного розуміння їх сутності і призначення. Розглянемо історико-культурні об'єкти з точки зору їх уподобання і використання безпосередньо при проведенні екскурсійної роботи, кількості залучення туристичних груп [53, с. 28].

Класифікація об'єктів культурної спадщини, головним критерієм якої є різні категорії туристичного потоку, тобто різні рівні залучення в життя спільнот:

- пам'ятки, форуми, фестивалі та вистави, перфоманси – використовуються виключно туристичними групами і створюються переважно для них;

- історичні пам'ятки змішаного призначення і користування – тобто для місцевого населення і для туристів. До них можна віднести історичні артефакти, заповідні зони, музейні комплекси, театри різних жанрів, концерти тощо;

- культурні об'єкти які знаходять у використанні практично тільки місцевого населення, при певній екскурсій програмі можуть бути включені до туристичного використання. До них віднесемо бібліотеки, місцеві виставки, кінотеатри, групові перегляди фільмів, вистав, громадські споруди із цікавою історією, релігійні споруди.

Новий напрям досліджень, а саме, культурна географія, визначає кілька самостійних напрямів у класифікуванні та дослідженні пам'яток історико-культурного призначення.

Даний підхід дозволяє кваліфікувати об'єкти історичної та культурної спадщини у прив'язці до напрямів культурного та соціального розвитку які вони ілюструють. Так можемо говорити про політичну та економічну культуру, екологічну та матеріальну, художню та історичну і т. ін. Кожний напрям історичної культури спирається на свої специфічні надбання.

Використовуючи територіальний принцип у класифікації об'єктів історичної та культурної спадщини класифікуємо культурні об'єкти починаючи із місцевих, або муніципальних, регіональних та міжрегіональних, завершуючи об'єктами, щр мають загальнонаціональне значення [61, с. 98].

В даному виді класифікації беремо до уваги територіальний простір у якому розглядаємо, вивчаємо та оцінюємо певний предмет історико-культурної спадщини. Для нового термінування «етногеосистема» система ієрархічного класифікування історичних пам'яток репрезентується різними системами:

- мікросистеми історико-культурного надбання – це культурні та історичні предмети, які розкривають історію окремих етнічних населених пунктів, або таких, де проживає дві та більше етнічні групи, що дає можливість говорити про гібридний, або змішаний тип культур та традицій;

- мезосистеми історично-культурного розвитку – це, перш за все, культурні надбання, що виникають при змішанні на одній території проживання етносів та субетносів, які є цікавими для вивчення як окремо, так із точки зору асимілятивних процесів;

- макросистема у розумінні історичного та культурного надбання – включає у себе все, що відносимо до історико-культурних предметів цілого регіону [35, с. 63].

Зауважимо, що беручи до уваги розвиток і зміни території з точки зору ландшафтної структури, можна також брати до уваги певні особливості історико-культурних надбань і поділяти їх на зональні, точкові, або лінійні та ареальні [36, с. 34].

Якщо ж ґрунтуватися на уявленні про історико-культурну спадщину, як про конкретну і фундаментальну категорію, яка дає можливість розуміти

різноманітність культурного і ландшафтного простору як самостійної, стійкої та різноманітної категорії і наголошувати саме на використанні цього визначення і класифікації при проведенні екскурсійної діяльності, то маємо ґрунтуватися на наступних підходах:

- історико-культурні об'єкти мають певне історико-генетичне навантаження, що полягає у наявності самобутності та неповторності місцевої та регіональної культури, що несе в собі історичну пам'ять цілих поколінь та народу і держави;

- екологічна сутність історико-культурних пам'яток полягає в тому, що вона доводить певну стійкість розвитку як біосфери, так і суспільства в цілому;

- географічне навантаження історичних та культурних пам'яток полягає в розумінні збереження природньої та культурної особливості певного регіону, або частини світу, місця проживання певних народів та етносів, що накладає відбиток на розвиток матеріальної та духовної культури.

Нерухомі об'єкти як основа історичної та культурної спадщини постійно використовуються при проведенні екскурсійної та туристичної діяльності і тому мають специфічну класифікацію, яка дає можливість використовувати їх для роботи із населенням більш ефективно:

1. Природні культурні пам'ятки, які складаються із біологічних та фізичних, при тому мають специфічну та універсальну естетичну цінність і при цьому не втрачають наукового значення. До них відносимо геоморфологічні і геологічні пам'ятки, такі як форми рельєфу, валуни, гори, виступання певних порід, або гідрогеологічні та гідрологічні, наприклад, озера, струмки та мінеральні та звичайні джерела. Цікавими і потужними для проведення екскурсійної діяльності виявляються ботанічні та ландшафтні пам'ятки, такі як окремі насадження, дерева, масивів, лісові та інші урочища, болота та інші природні місцевості.

2. Культурно-природні пам'ятки, для яких характерне поєднання природньої та рукотворної діяльності, штучні зміни рельєфу, насипи та ями, вали та укріплення, створені водоймища, насадження певних рослин на великій

території – наприклад, лавандові поля, парки та заповідники же знаходяться незвичні або рідкі рослини та тварини – ботанічні сади, наприклад

3. Населені пункти, які протягом історичного розвитку не втратили свого первісного планування і середовища, пов'язані із природним оточенням. Такі поселення, міста і містечка несуть у собі колосальний обсяг культурної та історичної інформації, мають неперевершену естетичну, фізичну та історичну цінність. Можемо говорити навіть про символізм деяких міст для держави і народу, як-от Київ – матір міст руських тощо. [10, с. 18].

4. Споруди військового, культового, цивільного та культурного призначення які ми відносимо до архітектурних історико-культурних пам'яток великих та малих форм.

5. Комплекси, житлові споруди, пам'ятні місцини, які так чи інакше зв'язані із життям та діяльністю історичних осіб, або історико-культурними подіями, що мають вагоме значення для розвитку краю, регіону, держави в цілому. До них відносимо всі пам'ятки таким чи іншим способом причетні до літературної та мистецької діяльності видатних українців.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Екскурсійна діяльність при правильній організації і використанні інновацій має колосальний вплив на розвиток культурних, економічних, організаційних, освітніх процесів в країні. Доведено, що екскурсійний бізнес повинен і може бути організований виключно з урахуванням як світових, так і місцевих особливостей соціального, економічного та культурного розвитку.

До необхідних чинників розвитку екскурсійної діяльності в Україні необхідно віднести максимальне інтегрування даної галузі до європейського ринку послуг, обов'язкове дотримання стандартів ЄС у цій галузі і приведення галузі до європейських вимог і світових стандартів.

Соціально-економічний розвиток туристичного та екскурсійного бізнесу неможливий без дотримання і введення перерахованих вище чинників. Диференційований підхід до розвитку екскурсійної галузі, введення інновацій, зростання галузі у постійному поступальному напрямі можливе виключно за наявності злагодженої співпраці представників науки, освіти, культури, бізнесу, охорони здоров'я і державних органів. Саме така співпраця може привести не тільки до розробки креативних екскурсійних програм, а й до вдалої її реалізації.

Саме тому державні органи, органи місцевого самоврядування повинні бути зацікавлені у налагодженні всіх можливих елементів співпраці задля розвитку екскурсійної діяльності.

Інклюзивне зростання економіки неможливе без ефективного зростання туристичних та екскурсійних послуг, що є, з нашої точки зору, багатофакторним процесом і відображається на багатьох показниках у розвитку територій, починаючи від показу культурної та економічної привабливості і закінчуючи інвестуванням у окремі виробництва, або ж їх створення.

Сучасна екскурсійна діяльність тісно пов'язана із певною конкретною територією, яку вчені називають територією культурної спадщини.

Саме таке поняття дає можливість зрозуміти рівні використання пам'яток культури та історії при проведенні екскурсійної та туристичної діяльності. Єдність і взаємопов'язаність історико-культурних пам'яток на певній території

дають можливість створити безперервну і взаємозалежну систему, до якої входить екскурсійне обслуговування, розвиток інфраструктури, пов'язаної із цією діяльністю, створення нових робочих місць і отримання додаткових прибутків тощо.

Характеризуючи об'єкти історичного та культурного призначення ми звертаємо увагу на функції, які вони виконують, чи можуть виконувати в залежності від залучення до екскурсійної діяльності, можливості і початковий рівень використання у туристичному бізнесі. Для більш ефективного використання пам'яток історико-культурної спадщини необхідно проводити теоретичні та практичні дослідження, обмін досвідом від ефективного їх використання при проведенні екскурсійної діяльності, проводити цілеспрямовану роботу для залучення історичних та культурних ресурсів при проведенні екскурсійної роботи із пізнавальною, освітньою, виховною та патріотичною метою.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ, ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК РЕГІОНУ В ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Сучасний стан та проблеми збереження історико-культурних пам'яток Слобожанщини

Сумську область давно відносять до тих регіонів України які мають унікальний ресурс у вигляді історичних та культурних пам'яток, серед яких і твори видатних художників, історичні об'єкти, археологічні пам'ятки, природні та музейні комплекси тощо.

У Сумській області під державним піклування знаходиться 2709 історико-культурних пам'яток, серед яких 373 – це архітектурні споруди (з яких 46 мають загальнодержавне значення), 1454 – історичні пам'ятники (з яких 3 мають загальнодержавне значення), 780- це пам'ятники археологічного змісту, серед яких 20 мають загальноукраїнське значення і сто два – це пам'ятки, які віднесені до монументального мистецтва.

Все це є свідченням сталого соціального, економічного та культурного розвитку регіону, духовного та матеріального потенціалу українського населення, особливостями історичних та політичних процесів на нашій території є, звичайно, є невід'ємною частиною загальнолюдського історичного розвитку та цінностей. Завданням сучасників є не тільки зберегти історичну та культурну спадщину Сумщини, а й відновити її і представити на максимально широкий показ за допомогою організації та проведення ефективної екскурсійної та туристичної діяльності [26, с. 17].

Нормативною базою у сфері екскурсійної діяльності є Закон України «Про основи містобудування», Основи законодавства України про культуру 1992 року, Указ Президента України «Про пріоритетні завдання у сфері

містобудування» Закон Української РСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури» 1978 р. та інші [30].

На виконання цих та інших нормативних актів Держбуд України надає всю інформацію про історичні та культурні пам'ятки до Державного реєстру національного та культурного надбання. Занесенню до цього Реєстру підлягають досить велика кількість об'єктів, визначних місць та комплексів, а також пам'ятники історичної та культурної спадщини, до яких ми відносимо городища, вали, історичні та меморіальні будинки, пам'ятки садово-паркової культури, фортеці, релігійні та культові споруди, історичні будівлі тощо.

На початок 2019 року державою охороняється більше 15 тисяч пам'ятників архітектури, що практично у десять разів більше ніж 40 років тому. Більше чим три тисячі із них мають статус національної пам'ятки. Із проголошенням незалежності України найбільш визначні історико-культурні пам'ятки внесено до реєстрів ЮНЕСКО і до списку всесвітньої спадщини. До них належать історико-культурний центр міста Львів, ансамбль Софійського монастиря та, звичайно, Києво-Печерська Лавра.

Останнім часом сорок шість самих визначних комплексів історичної та культурної спадщини та історичних ансамблів проголошено державними історичними та архітектурними, або історичними та культурними заповідниками. Десять з них знаходяться у статусі національних.

Взагалі до статусу історичної та культурної спадщини в нашій державі віднесено практично 1400 селищ та міст і більше ніж вісім тисяч сіл, тому що вони мають ціннісну історичну та архітектурну спадщину. За підрахунками спеціалістів, історико-культурні споруди у цих населених пунктах, що мають дійсну історичну цінність, дорівнюють близько 70 тисячам.

Наголосимо, що збереження та реставрація історичних та культурних пам'яток часто стає політичною справою, що доведено протягом історичних змін, що відбувалися і Україні протягом ХХ – початку ХХІ століття. Саме через політичні і чисто кон'юнктурні питання та погляди було втрачено велику кількість пам'яток історії та культури.

На сьогодні можемо констатувати, що велика кількість пам'яток історії та культури, якщо не більшість, перебувають у неналежному стані, практично більшість із них потребують реставрації, якщо не косметичної, то повної.

Все це стало наслідком скорочення коштів Державного та місцевого бюджетів, закладених саме на проведення пам'ятокзбережувальної та реставраційної діяльності. Так за останні 10 років видатки бюджетів на ці роботи скоротилися майже наполовину. Розуміємо, що останні роки, через російську агресію, видатки на культурні потреби значно скорочуються, але в даному випадку мова йде про те, що деякі історико-культурні пам'ятки можуть бути втрачені безповоротно.

Тому пріоритетними завданнями, визначеними Президентом та Урядом у сфері пам'ятокзбереження, є визначення та реалізація завдань із реконструкції та реставрації, збереженні та відновленні історико-культурних об'єктів, тих, що є частиною природнього або міського ландшафту. Видані спеціальні постанови про введення збережувальної діяльності щодо відновлення та реставрації історичних забудівель великих українських міст, таких як Кам'янець-Подільський, або Львів, невеликих міст, які мають непересічну історію – Глухів, Новгород-Сіверський. Збережувальні дії постійно проводяться у визначних історичних комплексах Києва та Одеси [27, с. 13].

Принагідно зауважимо, що кожне українське місто та містечко мають колосальний історичний контекст і при вірному використанні, відновленні пам'яток історії та культури, організації екскурсійної діяльності кожне із них може стати частиною успішно діючої інфраструктури.

До реконструкції та відновлення українських історико-культурних пам'яток залучаються кошти Всесвітнього Банку, але це стосується тих об'єктів, які внесені до списку ЮНЕСКО.

Через цілком зрозумілі причини останнім часом на проведення реставраційних, чи косметичних робіт у місцевих бюджетах грошей взагалі не передбачається. Така проблема існує із пам'ятками історико-культурної спадщини у Хмельницькій, Сумській, Київській та Одеській областях.

Руйнування, подальше пошкодження, втрата естетичного вигляду і, як наслідок, неможливість подальшого використання для будь-яких цілей, в тому числі і для проведення екскурсійної діяльності – ось наслідок відсутності належної реставраційної та відновлювальної діяльності.

В якості прикладу можна навести Софію Київську, заповідник загальнонаціонального значення. Рішенням Кабінету міністрів України. Протягом 2016-2020 років на реставраційні цілі планувалося виділення семи мільйонів гривень, але реально було залучено для проведення цих робіт трохи більше одного мільйона, які були витрачені більше на відновлювальні і реставраційні роботи. За оцінками експертів, сьогодні для проведення повного комплексу реставраційних і відновлювальних робіт Софія Київська потребує близько сімнадцяти мільйонів гривень. Тож, як висновок, програма економії на пам'ятках історії та культури не спрацьовує. І може привести до непоправних втрат історичної та культурної спадщини.

В Україні на сьогодні негайного проведення реставраційних та відновлювальних робіт потребує близько ста історичних, архітектурних та культурних пам'яток. Розуміємо, що щорічно їх буде ставати більше і сума на їх реставрації також не зменшиться.

Принагідно зауважимо, що безпосередньою реалізацією та виконанням державних програм із пам'ятокзбереження в Україні займаються науково-дослідні і виробничі організації, які знаходяться у Львові та Києві – «Укрпроектреставрація» та «Укрзахідпроектреставрація», також «Конрест»-державний науковий та технологічний трест, декілька наукових та дослідницьких центрів, близько сорока підрядних організацій, що проводять реставраційні роботи.

По суті – це окрема галузь виробництва, до якої залучені працівники різних професій і кваліфікації, теоретики та практики, багато із яких є представниками унікальних спеціальностей. Загалом ці працівники складають близько чотирьох тисяч людей, що для України є невеликим відсотком.

Ці спеціалісти займаються науковою, проектною, безпосередньо виробничою діяльністю, працюють на базах науково-дослідницьких інститутів, або акціонерних товариств, які із ними безпосередньо пов'язані, проводять усю підготовчу роботу, оціночну і безпосередньо – реставраційну.

Технічний та науковий потенціал названих організацій здатен виконувати серйозні, з точки зору технічного та історичного навантаження, завдання і яскравими прикладами прекрасних реставраційних робіт стали відновлені історико-культурні центри Києва та Львова, палац «Україна» та Національна філармонія та багато інших історичних та культурних пам'яток [15, с. 10].

Завдяки злагодженій та науково виведеній роботі науково-технічного, інженерного та технологічного персоналу вдається повернути до життя буквально із руїн дорогоцінні пам'ятки української історії та культури, собори та цілі історико-культурні комплекси.

Саме високий професіоналізм науковців, реставраторів, їх самовідданість та безперечне розуміння важливості виконуваної роботи допомогли зберегти такі історичні пам'ятки як Михайлівський золотoverхий собор та інші.

За підрахунками спеціалістів якісне і вчасне виконання реставраційних робіт, проведення необхідного ремонту, підтримання історичних та культурних пам'яток у належному стані може проводити щорічно на кошти до шести десяти мільйонів гривень. Саме така сума має задовольнити всі вимоги Уряду до збереження пам'яток історико-культурної спадщини.

Інша проблема – це рівень кваліфікації робітників, які проводять реставраційні роботи. Якісна підготовка висококласного спеціаліста-реставратора потребує десять, а то і п'ятнадцять років. При тому необхідно зауважити, що використання такого спеціаліста на другорядних роботах приводить до того, що рівень обізнаності і кваліфікації його постійно знижується і, як наслідок, він потребує перепідготовки і якісного підвищення кваліфікації, що несе за собою додаткові матеріальні витрати. Тобто, приходимо до висновку, що використовувати виділені кошти потрібно вчасно і

якісно як на проведення реставраційних та відновлювальних робіт, так і на підготовку і перепідготовку високоякісних спеціалістів-реставраторів.

Втрата історико-культурних пам'яток, інших унікальних історичних та архітектурних об'єктів напряду залежить від зменшення фінансування пам'яткоохоронної справи, реставраційних робіт, збільшення оподаткування суб'єктів які проводять реставраційні та відновлювальні роботи, а також відсутність в Україні дієвих механізмів, які б насправді заохочували окремі підприємства, або приватних осіб вкладати гроші у проведення реставраційних робіт. Всі ці фактори приводять до того, що історичні пам'ятки можуть зникнути, або стати непридатними до проведення будь-яких реставраційних дій.

Реставраційна галузь у всьому світі перетворюється на необхідний елемент сучасного життя, тому що всі нові забудови, які проводяться після оцінки спеціалістами їх необхідності і органічності з точки зору історії та культури, особливо якщо вони відбуваються в історичних частинах міст та селищ, напряду пов'язані із проведенням реставраційних та відновлювальних робіт. Старі пам'ятки архітектури не повинні зникати у сучасних новобудовах, більше того, вони повинні органічно вписуватися у сучасний вигляд міст, ставати єдиним цілим із новобудовами, підкреслюючи неперервний історико-культурний розвиток нації та країни. Тому є нагальна потреба у перегляді і оцінці існуючих нормативних актів які стосуються саме проведення реставраційних робіт і пам'яткоохоронної діяльності.

Прямий зв'язок із пам'яткоохоронною діяльністю мають наповнення міського та державного бюджету. Тут ми маємо відмітити наявний зв'язок – розвиток екскурсійної діяльності та культурного туризму сприяє наповненню бюджетів, в той же час як виділення коштів на реставраційні та відновлювальні роботи пам'яток історії та культури напряду дають можливість збільшувати екскурсійну активність, прокладати нові туристичні та екскурсійні маршрути, отримати більші екскурсійні потоки. У цьому сенсі має сенс обґрунтування Національної програми розвитку, збереження та використання пам'яток

історичної та культурної спадщини, яка б містила в собі законодавчо обґрунтовані моменти, пов'язані із проведенням відновлювальних та реставраційних робіт, пакет вимог до організації та проведення екскурсійної роботи, чіткі вимоги до витрат місцевих і загальнодержавного бюджетів. Така програма має бути не тільки науково обґрунтованою, але й практично дієвою, тому до написання її повинні бути залучені не тільки вчені теоретики екскурсійної справи, а й практики, організатори успішних екскурсійних агенцій, представники влади і, звичайно, економісти. Програма повинна бути прорахована таким чином, щоб усі капіталовкладення у організацію екскурсійних послуг, реставраційні та відновлювальні роботи щодо пам'яток історії та культури стали приносити прибутки.

Принагідно наголосимо, що подібні питання повинні вирішуватися на законних підставах, а саме всі проблеми, пов'язані із реставраційними роботами, відновлювальними проектами, фінансуванням такої і подібної діяльності повинні бути чітко прописані у законах і підзаконних нормативних актах.

Тут же повинно бути чітко врегульовані питання щодо правового поля державних і недержавних інвестицій у реставраційну діяльність, щодо надходження внесків від приватних організацій та окремих громадян на охорону, утримання та проведення реставраційних робіт, зменшення оподаткування на такі надходження, що, в свою чергу, дасть можливість підвищити зацікавленість у відновленні та збереженні пам'яток архітектури та історії, їх відновленні і започаткуванні екскурсійної діяльності у тому числі. Першочерговими завданнями у цьому напрямі, з нашої точки зору є: передання до приватної власності історико-культурних пам'яток із постійним контролем з боку державних органів за їх цільовим використанням та реставрацією та відновленням; можливість оренди тих історичних та архітектурних пам'яток, які із різних причин не повинні, або не можуть бути приватизовані, але можуть мати інвестування від приватних осіб на реставрацію та утримання.

Тут необхідно додати, що в українському законодавстві практично немає допусків, щодо оренди довгострокової історичних пам'яток; вирішення питання щодо надання пільгових канікул, або зменшення кількості податків тим неприбутковим організаціям, або окремим громадянам, які надають фінансову допомогу у справі реставрації та збереження пам'яток історії та культури.

Можемо говорити, що в разі прийняття всіх перерахованих заходів є надія на збереження історичної та культурної спадщини, відновлення та реставрацію об'єктів, які мають колосальне історико-культурне значення не тільки для України, а й для всього світу.

Історико-культурна спадщина Сумської області є невід'ємною частиною світової та європейської спадщини.

Сумщина має сто шістдесят вісім об'єктів та територій, які віднесені до природнього та заповідного фондів. До них віднесено, наприклад, степовий заповідник Михайлівська цілина. Розвитку екскурсійної діяльності та культурного туризму сприяють прекрасна природа та кліматичні умови, великі лісові масиви, річкові ресурси, що дають можливість організовувати не тільки бази відпочинку, але й розробляти цікаві екскурсійні та туристичні маршрути із використанням не тільки природньої спадщини, а й із задіянням історичних та культурних пам'яток.

На Сумщині існує вісім історичних та краєзнавчих музеїв, не рахуючи того, що, практично, у кожному селищі є музей – чи то етнографічний, чи то краєзнавчий. Забезпечити екскурсійну роботу в області можуть двадцять два готелі, що, зрозуміло, недостатньо.

Найбільшим та найстарішим в області вважається історичний музей, який було засновано у 1920 році, спочатку як історико-художній із включенням до основної експозиції картин із зібрання засновника, відомого художника та непересічного поета Никанора Онацького. На сьогодні в обласному центрі існує два музеї, які виділилися із спадщини Онацького – це краєзнавчий музей та художній. Основна спадщина і зібрання митця осіли в Обласному художньому музеї – це унікальні порцелянові вазы візантійського періоду,

картини українських, російських та зарубіжних митців, колекція порцелянових виробів, східна зброя тощо. Музей знаходиться у старому приміщенні, де колись розташовувалося земство.

Цікавим для проведення екскурсійної діяльності є Дім-музей А.П.Чехова, який знаходиться у будинку – колишньому флігелі поміщиків Линтварьових, на території у минулому їхньої садиби. А. П. Чехов відвідував Суми у період із 1888 до 18889 рр., після нього залишилося багато раритетних і цікавих речей, які і складають основу сучасної експозиції. До речі, Дім-музей Чехова є підрозділом Сумського краєзнавчого музею [23, с. 67].

Сумський художній музей імені Н. Онацького є невичерпним джерелом для організації та проведення екскурсійної та виховної роботи. Його окреме існування пов'язують із 1939 роком.

Сучасний музейний фонд складається із понад п'ятнадцяти тисяч експонатів. Це художні твори зарубіжних та українських художників, таких як Т.Шевченко, І.Айвазовський, В.Боровиковський, О. Кипренський та інші. Художній музей займає історично цінне приміщення колишнього Сумського казначейства. Це приміщенні віднесено до пам'яток архітектури початку ХХ століття. Сучасний художній музей, до речі, постійно оновлює форми роботи із відвідувачами. Крім звичних екскурсій по залах музею, нині створено офіційний сайт, на якому представлені найбільш питомі музейні колекції, викладені ролики, які знайомлять відвідувачами із історією картин та біографіями митців.

Що ж до історико-культурного потенціалу Сумської області, то наразі на державному обліку знаходяться близько восьми тисяч пам'ятників історії та культури, архітектури та містобудування. Із цих пам'яток десь близько п'ятиста знаходяться на обліку у Державному реєстрі як національні надбання України.

Сумську область було створено у 1939 році і до її складу увійшли території із різними культурними надбаннями. Глухів, Кролевець та Путивль, Шостка – історичні землі Чернігівщини, частина території Полтавської області – місто Ромни і Частина Слобожанщини.

Саме ж місто Суми, на думку дослідників, має свій початок у 1665 році і було створене на місці можливого поселення часів Київської Русі. Однією із можливих назв цього поселення вчені вважають Липецьк. Трохи пізніше українські переселенці на чолі із нині історично відомою особою – полковником Герасимом Кондратьєвим, які прибули із містечка Ставище, яке належало до Білоцерківського полку, відбудували фортецю на місці впадіння річки Сумки у Псел. Саме ця споруда протягом 1658-1765 років стала центром сформованого Сумського полку. Довгий час вона утримувала своє стратегічне значення, аж до кінця вісімнадцятого століття. Пізніше стала існувати як цивільний об'єкт.

Найбільш цікавими і визначними архітектурними пам'ятками вважають Воскресенську церкву, побудовану у стилі українського бароко приблизно у 1702 році. На сьогодні у приміщенні цієї споруди знаходиться відділ декоративного та прикладного мистецтва Художнього музею. До цікавих культових споруд відносять також Спасо-Преображенський собор, побудований у 1788 році, спорудами дев'ятнадцятого століття – Іллінською церквою та Храмом Петра і Павла.

Багатовікову історію має невелике місто Охтирка, яке знаходиться на правому березі річки Ворскла і має свій початок від 1641 року. Охтирка була побудована як прикордонна фортеця Речі Посполитої, але у 1647 році на виконання міждержавної угоди була передана у володіння Московському царству. Українські переселенці також доклали зусиль до розвитку невеликого міста. Саме їх зусиллями було споруджено нові укріплення на замість старих і вони стали основою створеного Охтирського полку, який проіснував практично сто років – із 1655 до 1765.

Так само як і Суми, Охтирка втрачає своє оборонне і військове значення наприкінці вісімнадцятого століття і перетворюється у заштатне містечко.

Про унікальну військову та оборонну історію містечка нагадує тільки єдина дзвіниця Троїцького монастиря, яку дослідники відносять до сімнадцятого століття. Інших споруд того часу не залишилося.

В Охтирці збереглися пам'ятки вісімнадцятого століття, а саме Покровський собор. Щодо будівництва якого висловлюються небезпідставні припущення, вважаючи його автором відомого на весь світ архітектора Б.Растреллі. До цього ж періоду відносять збережені у досить пристойному стані Воздвиженську і Введенську церкви. Михайлівську церкву в Охтирці було споруджено у дев'ятнадцятому столітті, а Георгієвську – на початку двадцятого. У Охтирці працює краєзнавчий музей, який має цікаве експозиційне наповнення. Можна замовити екскурсію, можна отримати екскурсійне супроводження містом.

Глухів без перебільшення можна назвати перлиною Сумщини через його багатовікову історію, велику кількість пам'яток історії та культури та надзвичайні можливості щодо проведення екскурсійної діяльності.

В історії Глухів вперше згадується близько 1152 року. У тринадцятому та чотирнадцятому століттях це місто було центром удільного князівства. Розташування на березі річки Есмань, назва якої перекладається як чудовий шлях, свідчить про місцезнаходження міста на перетині торгівельних шляхів [9, с. 16].

Історія Глухова має загальноукраїнське значення. З 1708 року, після переходу гетьмана Мазепи на бік шведів, місто отримує статус столиці Гетьманщини. Саме тут було обрано на посаду таких відомих і непересічних українських гетьманів і політичних діячів як І.Скоропадського та Данила Апостола. Глухів розбудовувався у 17 столітті як європейське місто завдяки діяльності українського політика і гетьмана Кирила Розумовського. Звичайно, що архітектурні споруди цих періодів мають претензію на вишуканість форм, помпезність та святковість.

За даними дослідників архітектурні споруди міста Глухів створювалися завдяки натхненню таких великих майстрів як Д. Кваренги, А. Рінальді, Н. Мегасова. Всі майстри займалися обладнанням Глухова у 18 столітті.

Наразі у місті збереглися забудови сімнадцятого та вісімнадцятого століть. Це, в основному культові споруди, такі як Миколаївська церква,

Вознесенська церква та Спасо-Преображенська. Із нецерковних забудов велике екскурсійне та історичне значення має збережена та відреставрована Триумфальна арка, яка відносить до періоду правління імператриці Єлизавети Петрівни і побудова на її честь у 1744 році, коли вона відвідала місто на запрошення Кирила Розумовського [14, с. 28].

На жаль не всі історичні та культурні споруди збереглися у первозданному вигляді. Це відноситься до будинку Малоросійської Колегії, який було побудовано у 1768 році і вважався найбільшою спорудою в Україні. Будинок мав велике значення для керівництва Гетьманщиною, у ньому знаходилися приміщення Генерального суду, Рахункової палати, резиденція графа П. Рум'янцева, малоросійська скарбниця, архів тощо. Будівля була значно пошкоджена через пожежу 1784 року.

Глухів 18 століття – це, безумовно, культурна столиця Гетьманщини. Саме в ньому було створено перший чоловічий хор, коли на виконання вказівки гетьмана Данила Апостола саме у Глухові було проведено перший набір чоловіків та хлопців з метою організації навчання хорового співу і для подальшої їх служби у Придворній капелі та хорах церков. Для проведення занять відвели спеціальне приміщення – Північний палац. Навчання проходило доволі успішно, тому є відомості, що у 1740 році кілька талановитих учнів, а точніше одинадцять, відправили до Москви для роботи у церковних хорах тамтешніх храмів. У Глухові було засновано школу для навчання співу, куди щорічно набирали двадцять учнів, яких протягом одного-двох років навчали співати, розумітися у музиці, хореографії. Школа мала колосальну популярність, давала досить високий рівень знань, про що впевнено можна говорити, знаючи, що серед її вихованців були майбутні відомі композитори, такі як М.Березовський та Дмитро Бортнянський. Успішно закінчила співочу школу і майбутній директор Петербурзької академії мистецтв А. Лосенко.

Принагідно зауважимо, що свого часу, а точніше у вісімнадцятому столітті, Глухів був своєрідною книжковою столицею Гетьманщини, тому що в

місті було засновано першу на Лівому Березі книгарню, яка поширювала серед письменних видання Московської Академії та Московського університету.

Адміністративне реформування російської влади, яке відбувалося у восьмидесятих роках вісімнадцятого століття і передбачало зміну полкового устрою на новостворені намісництва, привело до занепаду Глухова як столиці Гетьманщини. Реформування ж дев'ятнадцятого століття, особливо земельна реформа 1861 року і скасування кріпацтва приводить до розростання міста, збільшення міського будівництва за рахунок новобудов купців які успішно займалися торгівлею збіжжям. Деякі купецькі довідки збереглися у Глухові і до сьогодні.

Окрема сторінка історії міста Глухів, як і всієї України, пов'язана із життям та промисловою та меценатською діяльністю родини Терещенків. Розвиток виробництва якісного цукру наприкінці дев'ятнадцятого століття змінює зовнішній вигляд міста. Терещенки попри розвитку промислових виробництв вкладали досить коштів у розвиток освіти та культури. Так, саме завдяки їх старанням у Глухові було побудовано учительський інститут, який нині є Національним університетом імені О.Довженка, побудовано і оснащено дві гімназії – чоловічу та жіночу, розпочато розбудову ремісничих училищ – аж чотири корпуси. Досить багато коштів вкладали Терещенки й у створення сітки медичних установ – у Глухові було відкрито лікарню, де бідних лікували безоплатно. Для неповнолітніх сиріт було створено притулок. Ну і, звичайно, торгове містечко не могло обійтися без банку, який також було збудовано за кошти родини Терещенків. Розвиток духовного життя повинна була забезпечити церква, побудова на щедрі пожертви родини – відомий Трьоханастасіївський храм, збудований у 1886 році.

Також додамо, що у Глухові функціонував єдиний в імперії рафінадний завод. Таким чином, за підрахунками дослідників на розбудову міста Глухова, родина Терещенків надала близько піврота мільйони карбованців – колосальну на ті часи суму.

На початку ХХ століття місто було невеликим, але облаштованим, із низкою навчальних закладів, розвинутою торгівлею, великою кількістю храмів, із яких на сьогодні збережено тільки чотири.

На сьогоднішній день у місті більше ніж двадцять пам'яток історії, культури та архітектурного мистецтва охороняється державою.

У другій половині ХХ століття, а точніше у 1968 році, було прийнято рішення занести місто Глухів до списку місць, які мають виключне історичне значення і у зв'язку із цим декларувати, що забудова і всі архітектурні проекти міста повинні погоджувати із органами, що відповідають за охорону історико-культурної спадщини.

Глухів є у списку історичних міст України, де він записаний із 1976 року разом із тридцятьма дев'ятьма містами нашої вітчизни. Після проголошення незалежності України, а саме у 1994 році у Глухові працює історичний та культурний заповідник.

Українськими переселенцями було засновано у 1658 році невелике, але неймовірно цікаве з історико-культурної точки зору місто - Лебедин. Воно виросло на місці трьох невеликих слобід – Кобище, Довгалівка та Лебязь-городище. До початку Північної війни, за проведеними історичними дослідженнями місто було фортецею із серйозними військовими укріпленнями. Північна війна, особливо поразка під Полтавою змінила статус Гетьманщини, а разом із цим статус багатьох українських міст. Лебедин поступово приходить у занепад і втрачає своє прикордонне та військове значення. Припиняється містобудування, але це не стосується культових споруд. Вісімнадцяте століття залишило в історії міста Михайлівську та Воскресенську церкви. У дев'ятнадцятому столітті у місті було побудовано ще кілька храмів - Покровський, Миколаївський та Вознесенський. Розвиток торгівлі, особливо після реформ другої половини ХІХ століття потребував розбудови крамниць та місць, де б могли перепочити іногородні купці. Так виник Гостинний двір, який складається із ряду приміщень торгівельного призначення і відкритої галереї. Його почали будувати у 1847 році і частина його збережена на сьогодні. З точки

зору проведення екскурсійної роботи, Лебедин є унікальним, тому розташований недалеко від обласного центру, має гарну інфраструктуру, можна прокладати наскрізні маршрути історико-культурного наповнення від Сум до Лебедину.

Одним із найстаріших і найлегендарніших місць України є Путивль. Наразі місто входить до складу Сумської області, а вперше у історичних джерелах згадується аж у 1146 році. Мальовниче і прекрасне місто розташоване на правобережжі Сейми.

Багаточисельні археологічні дослідження доводять, що місто було заселено ще й четвертому столітті до нашої ери. За часів Київської Русі Путивль був центром удільного князівства, мав досить серйозні фортифікаційні укріплення. Путивль відомий усьому світі завдяки тому, що згадується у шедеврї світової літературі «Слові о полку Ігоревім». Принагідно зауважимо, що останні дослідження дозволять, що автор «Слова.» мав на увазі інший населений пункт – Путивськ, який нині знаходиться у Чернігівській області. Тим не менше Путивль знають і всьому світі саме завдяки відомому літературному твору[48, с. 12].

Місто Путивль – непересічна скарбниця пам'яток історії та культури, які збереглися до наших днів. До них віднесемо найвідоміші – церква Різдва Богородиці, яка була збудована у 1591 році, Спасо-Преображенський собор, будівництво якого відбувалося протягом 1617-1698 років, відома на всю Україну церква Миколи Козацького, яка відноситься до першої половини вісімнадцятого століття. Особливою любов'ю містян і екскурсантів користуються Воскресенська церква та відновлений після проголошення незалежності Молчанський монастир. Щодо до останнього, то він має колосальне історико-культурне значення, побудований у першій половині сімнадцятого століття і містить у собі прекрасну і унікальну скульптурну композицію, створену саме у сімнадцятому столітті – Христос у темниці.

Монастир було збудовано у стилі козацького бароко елементами військової архітектури. Свого часу мав браму, кам'яну стіну і кілька оглядових

башт. У стилі козацького бароко стіни будівлі були прикрашені полив'яною керамікою, яка мала різні кольори і робила споруду неймовірно святковою.

Окрема сторінка в історії міста Путивль – це період Другої світової війни. Саме із цього міста розпочав свою партизанську діяльність відомий очільник партизанського з'єднання С.А.Ковпак. Біля Путивлю створено цілий комплекс, присвячений саме цим подіям, який до сьогодні викликає серйозний інтерес відвідувачів.

В Путивлі, як і в багатьох інших містах України, створено історичний та культурний заповідник. Що ж до екскурсійного використання потенціалу цього міста, можна говорити про прокладення маршруту Суми – Путивль – Шостка, але це потребує організації ночівлі екскурсантів, годування, проїзду тощо.

Сучасне місто Тростянець має свої історичні корені від невеликого поселення на одному із берегів річки Боромлі, яке відноситься приблизно до 1650 року. Із історико-культурних пам'яток найцікавішими є палац, який належав родині князів Голіциних і був розбудований протягом вісімнадцятого-дев'ятнадцятого століття. Цікавою архітектурною пам'яткою цієї місцини є так званий Грот німф із яким пов'язано багато переказів і легенд, які можна використовувати при проведенні екскурсійної діяльності. Взагалі Тростянець привабливий також можливістю організації туру як міста шоколаду, цікавою української кухні тощо.

Історія Тростянця напругу пов'язана із творчістю всесвітньо відомого композитора Петра Ілліча Чайковського, який його відвідав ще у статусі студента консерваторії м. Петербургу. Саме у Тростянці, як вважають біографи композитора, він написав свій дебютний твір – симфонію до драми відомого російського письменника Олексія Островського «Гроза».

Із пам'яткою паркової культури можна познайомитися під час поїздки до селища Великий Бобрик, який, на думку археологів, бере свій історичний початок від прадавнього городища слов'ян восьмого чи десятого століття. Парковий комплекс селища відноситься до початку дев'ятнадцятого століття і є унікальною пам'яткою Сумщини.

Селище Волокітине має давню і цікаву історію. Крім залишків парку, які відносяться до першої чверті дев'ятнадцятого століття, на початку двадцятого століття у селищі працював знаменитий порцеляновий завод, який виготовляв продукцію відому на всю Російську імперію і поціновану у Європі. На території паркової пам'ятки на сьогодні залишилися цілими так звані Золоті ворота, стиль побудови яких дослідники відносять до псевдоготичного.

Хотінь-невелике селище на території Сумщини, може стати частиною непересічного екскурсійного маршруту. У ньому на сьогодні збереглася історична споруда із двох поверхів, яку відносять до кінця вісімнадцятого - початку дев'ятнадцятого століття. Автором побудови вважають відомого архітектора Д.Кваренгі. За даними краєзнавців на території селища у різний час були присутні видатні живописці Г.Нарбут, Ілля Крамський, Федір Васильєв. Історик Микола Карамзін також був гостем господарів садиби.

Відомим на всю Україну є невеличке селище Кулешівка. Саме у ньому археологи знайшли залишки кісток мамонту, що свого часу стало археологічною сенсацією. Наприкінці дев'ятнадцятого століття місцевий поміщик з нагоди цієї події встановив пам'ятний знак, який зберігся і до сьогодні.

Що ж до питання проведення реставраційних та відновлювальних робіт, то найкращим прикладом у цьому сенсі стало місто Глухів, де протягом перших років після проголошення незалежності України було створено проект щодо формування історико-культурного осередку, задіяні великі ресурси стосовно реабілітації та відновлення історичної та культурної спадщини міста. Результати роботи були достойно поціновані українським урядом, а саме наданням Державної премії у царині архітектури.

Завдяки коштам організації «Охтирканафтогаз» було проведено колосальну роботу із реставрації та відновлення Покровського собору, облаштовано історичний центр міста та проведено розбудову соціальних та культурних споруд.

Принагідно зауважимо, що реставраційна робота повинна проводитися постійно, без притягнення її до святкування якихось ювілеїв та річниць. Саме це надасть можливість не втратити архітектурну спадщину, історичні та культурні пам'ятники, які в Україні є практично у багатьох місцевостях. Реставраційна діяльність повинна вийти на рівень щоденної копіткої роботи, спланованої та цілеспрямованої. Тільки така систематичність дасть можливість зберегти, відновити, а часто і врятувати історико-культурне надбання українського народу.

2.2. Практичні засади використання історико-культурних пам'яток в екскурсійній діяльності

Одним із найважливіших засобів створення і формування культурного світогляду громадян України, безперечно, є спланована і науково обґрунтована екскурсійна робота. Звичайно, що під час проведення екскурсій, учасники мають можливість не тільки пізнати історичні та культурні особливості розвитку рідної держави, збільшити свої знання із краєзнавства, історичної географії, фольклору тощо. Екскурсійна діяльність сприяє формуванню патріотичних почуттів, поваги до минулих поколінь, гордості за свою країну, її історичне минуле, бажання працювати і досліджувати на користь майбутніх поколінь.

Саме такі прекрасні наслідки від участі у екскурсійній діяльності, як бажання набуття нових знань, відповідальність, фізичний та інтелектуальний розвиток надає населенню екскурсійна діяльність. Крім цього всього, участь у екскурсії – це чудове спілкування, можливість обмінятися думками, подискутувати, набути нових знань, познайомитися із однодумцями, встановити дружні відносини.

Тому сучасні дослідники, як теоретики, так і практики, багато уваги приділяють саме моментам організації та проведення екскурсій, тому що такі

речі мають набувають великого значення із точки зору очікуваних результатів. Екскурсія повинна бути цілеспрямованим і науково організованим заходом, якщо ми бажаємо досягти конкретні виховні цілі, розвиток спостереження, уваги, певних моральних та естетичних якостей.

Екскурсовод повинен уміти побудувати свій маршрут і розповідь про об'єкти які у ньому присутні таким чином, щоб присутні отримали велику кількість нової інформації, побачили причини та наслідки історичних та культурних подій, розуміння законів природного та соціального розвитку, формують реалістичні погляди на історію та культуру рідної держави.

Краєзнавчий підхід у організації та проведенні екскурсійної діяльності крім всього іншого дає поштовх не тільки до поглибленого вивчення історичної минувшини окремої території, а й сприяє логічному співставленню історії окремого регіону із загальноукраїнською та європейською та світовою історією. Мето проведення екскурсійної діяльності у даному випадку полягає у реалізації основного принципу доцільного навчання – поєднанні теоретичного і практичного сприйняття історії та культури, напрацювання умінь робити висновки на основі об'єктивної інформації

Екскурсійна діяльність дає великі перспективи для обговорення краєзнавчого матеріалу, що в свою чергу, створює неабиякі можливості для вивчення історії та культури певного регіону. Крім того, набуті знання під час проведення певних туристичних маршрутів можна використовувати у роботі різних закладів – шкіл, закладів культури, позашкільних організацій тощо. У цьому сенсі великого значення набуває алгоритм залучення до проведення, або участі у екскурсійній роботі представників молодого покоління, тому що саме вони стануть тими людьми, спеціалістами, які будуть охороняти і примножувати історичну спадщину, передавати свої знання та навички майбутнім поколінням українських громадян.

Проголошення незалежності України стало відправним моментом у реорганізації екскурсійних послуг, переведення екскурсійної галузі до європейських стандартів. Крім всього іншого, екскурсійна галузь повинна

поступово, але невпинно перетворитися на ефективну з точки зору прибутковості галузь економіки, перестати бути дотаційною і почати приносити реальні заробітки цілій сфері послуг, які пов'язані із організацією екскурсійних послуг.

На сьогодні саме екскурсія є унікальним засобом не тільки пізнання історії та культури рідного краю, а й правдивому висвітленню історичних подій, що можна організовувати і проводити без ідеологічного навантаження, або цензури. Саме такі екскурсії сприяють формуванню у населення об'єктивного погляду на історичний розвиток України, формуванню того, що історики та культурологи називають «національна пам'ять поколінь».

Формуванню об'єктивного та неупередженого погляду на історичний та культурний розвиток України дають такі нові екскурсійні маршрути, які напряду пов'язані із давньою та середньовічною історією України, добою козаччини, Гетьманщини, національно-визвольними рухами. Принагідно зауважимо, що на сьогодні такі маршрути мають колосальний попит у споживача, адже вони розкривають справжню історію України, націлені на формування патріотизму та національної гідності. Найбільш цікавими з нашого погляду є маршрути гетьманськими столицями, місцями знаходження Січей тощо.

Не менш привабливими є маршрути, які охоплюють культові споруди, особливо відреставровані, або відновлені, тим більше, що за радянських часів такі місця практично ніколи не використовувалися для проведення екскурсійної роботи, за виключенням, наприклад, Лаври.

Звичайно, що для збільшення екскурсійних потоків необхідно провести детальну і методично обґрунтовану роботу, вивчити велику кількість теоретичного матеріалу, створити по справжньому цікавий екскурсійний маршрут, напрацювати лекційний матеріал, який би був яскравий, науковий і, звичайно, доступний для сприйняття більшістю категорій відвідувачів [13, с. 44].

Наголосимо, що особистість екскурсовода, як провідника у захоплюючий світ історії та культури, має велике значення при організації та проведенні екскурсійної діяльності. Зараз має велике значення оволодіння екскурсоводом інтерактивними методами проведення екскурсійної роботи, тому що екскурсійна група не може бути тільки в якості спостерігача і виключно сприймати інформацію. Побудова екскурсії у вигляді живого спілкування із обов'язковою участю більшості присутніх – це, безперечно, велике мистецтво, і вимагає від керівника екскурсії не тільки виключних знань із історії та культури краю, але знань психології, основ комунікації та наявність таких особистісних рис як доброзичливість, комунікабельність, ефективна громадянська позиція, патріотизм та зацікавленість роботою та ін.

Відмітимо, що на сьогодні в Україні відсутня розгалужена та єдина система, яка б надавала екскурсійні послуги якісно та взаємопов'язано. Концепція реорганізації екскурсійного обслуговування, що була затверджена у 2002 році якраз спрямована на створення єдиної системи екскурсійного обслуговування в нашій державі і передбачає підготовку спеціалістів для цієї галузі на основі кращих європейських методик та стандартів. Для реалізації цієї мети необхідно створити методичні кабінети, центри, проводити цілеспрямовану та ефективну роботу у цьому напрямі.

Останніми роками організація екскурсійних послуг має позитивні тенденції, серед яких – збільшення екскурсійних послуг, віднайдення нових напрямів проведення екскурсійного обслуговування, вдосконалення роботи екскурсоводів, різноманітність тематики екскурсійної роботи, покращення якості обслуговування.

Принадно зауважимо, що у різноманітненню екскурсійної діяльності в Україні, віднайденою нових маршрутів, організації більш довгих за часом екскурсій, сприяє те, що історичні та культурні об'єкти часто знаходять поруч, або прямо в рекреаційних зонах, пам'ятках природньої або паркової культури, тому це дає великі можливості для проведення маршрутів із поєднанням історичної та, наприклад, географічної, або іншої інформації [54, с. 46].

Тому на сьогодні перед працівниками екскурсійної галузі стоїть завдання оновлювати екскурсійні маршрути, поєднувати традиційні екскурсії із новими, інформативними шляхами, створення цікавих маршрутів із використанням різноманітної інформації, історичної, культурної, природної. У зв'язку із цим постає питання про фаховий рівень екскурсовода, який не може бути спеціалістом тільки в галузі історії, наприклад. На порядок денний виходить необхідність підготовки універсального фахівця, який би однаково добре володів різною за наповненням інформацією.

Розвитку екскурсійної діяльності в регіонах може сприяти реальна необхідність і можливість віднайдення, або ефективного оновлення напрямів екскурсійних маршрутів.

Вивчення культурного і духовного надбання українського народу, постійне проведення наукової і дослідницької діяльності, перегляд і доповнення старих екскурсій – саме це дасть можливість для створення перспективних маршрутів, де б можна було задіяти робітників різних галузей, дати реальний поштовх для розвитку інфраструктури міста-району, цілої області, регіону.

В даному випадку, ми маємо на увазі не тільки розробку маршрутів на годину-півтори в межах одного міста, чи містечка. Мова йде про довготривалі екскурсії, задля проведення яких необхідна певна інфраструктура – готелі, хостели, кафе, точки харчування, місцеві туристичні організації із штатом кваліфікованих співробітників, які б у кожній точці маршруту могли б надати кваліфіковане обслуговування. Тільки такі моменти реального обслуговування споживачів екскурсійних послуг можуть вважатися такими, що відповідають Міжнародним стандартам.

Екскурсією вважається така послуга, яка надається кваліфікованими спеціалістами задля задоволення цілого спектру вимог і потреб: інформаційних, естетичних, духовних та рекреаційних особи, чи групи осіб, яких прийнято називати екскурсантами чи туристами.

Такими особами вважаються ті, хто перебуває менше доби у країні, або на тих історичних або культурних об'єктах які відвідує.

Екскурсійна робота полягає у даному випадку в тому, щоб осіб-екскурсантів забезпечити супроводом за такими екскурсійними маршрутами які вже є затвердженими і мають у собі цікаву історичну, культурну, пізнавальну, наукову або іншу інформацію. Учасники такого заходу отримають можливість пізнати не тільки оточуючий світ, природні пам'ятки, але й ознайомитися із особливостями історичного, культурного, фольклорного розвитку тієї чи іншої місцевості.

Призначення екскурсійної діяльності, як і самої екскурсії полягає в тому, щоб дати всім бажаючим можливість корисно відпочити, тобто поспілкуватися, підняти свій науковий рівень, дізнатися корисну історичну та культурну інформацію. Зауважимо, що кожна екскурсія виконує ще певну рекламну функцію, пропагуючи як культурний та історичний рівень розвитку певного регіону, так і його економіку, соціальну структуру, інвестиційні можливості тощо [43, с. 16].

Врахування принципів створення та проведення екскурсійної діяльності, як старих усталених, так і нових інноваційних, має велике значення для проведення екскурсійної роботи в цілому. Наголосимо, що принципами ми вважаємо основи проведення екскурсійної діяльності [18, с. 20].

Формування самого поняття принципу у екскурсійній діяльності має велике значення, тому що необхідно враховувати джерела обговорення цього поняття – це може бути практична діяльність, наприклад, або ж певні закономірності, які присутні у різних видах діяльності, чи, наприклад, певні відносини, які відбуваються та реалізуються під час проведення певної конкретної діяльності.

Незважаючи на деякі розбіжності у розумінні суті самого поняття принципу, по суті, принципи є спільним розумінням змісту, сутності, мети, а також структурної основи, законодавчих норм, наукової обґрунтованості і доцільності проведення та організації та проведення екскурсійної діяльності.

Принципи діяльності екскурсовода впливають із об'єктивної суті його діяльності, але ж, звичайно є і суб'єктивними одночасно, тому несуть певний відбиток особистості самого керівника екскурсії. Зауважимо, що суть, загальна мета та спрямування, зміст, методичні рекомендації до організації та проведення екскурсії визначають зміст принципів екскурсійної діяльності.

Основними вимогами до розуміння і формування принципів екскурсійної діяльності віднесемо рівнозначність, обов'язковість та комплексність.

Зауважимо, що при організації будь-якої екскурсії необхідно дотримуватися всіх принципів, всіх прописаних Законодавством вимог. Ефективне проведення екскурсійної роботи якраз і залежить від того, що всі екскурсії повинні ґрунтуватися на чітких і принципових позиціях. Якщо відбувається по іншому, тобто при проведенні одних екскурсій всіх принципів дотримуються, а при проведенні інших – ні, це, однозначно шкодить екскурсійній діяльності, знижує її ефективність, робота екскурсоводів стає менш поцінованою.

Одним із провідних принципів організації екскурсійної діяльності є певна закономірна організація і надання послуг.

Ми розуміємо це як організацію неперервного і взаємопов'язаного процесу під час проведення екскурсійної діяльності, коли логічно і реально спрацьовують всі компоненти, прописані у конкретній екскурсії. Наприклад-робота екскурсовода по забезпеченню цікавої розповіді супроводжується правильно сформованим маршрутом, де прописані точки відпочинку, прийняття їжі, знайомство із пам'ятками історії та культури. При необхідності швидко працює доставка туристів до певної точки маршруту, або ж підвезення води, кави, перекусу тощо. Довгострокові маршрути заздалегідь забезпечені місцями відпочинку. Маршрути мають пересічення із магазинчиками із сувенірною продукцією. Тобто, на такому простому прикладі можна зрозуміти суть спрацювання основних принципів екскурсійної діяльності.

Тобто, формуючи певний екскурсійний маршрут, ми говоримо не тільки про високий рівень теоретичної підготовки, але й обов'язкову практичну

сторону формування екскурсії, про доцільність використання місцевої інфраструктури у проведенні даної конкретної екскурсії. Звичайно, що екскурсовод не може бути одночасно і економістом і менеджером, але елементарні розрахунки проводити у даному випадку обов'язково.

Головні принципи із створення послуг у екскурсійному бізнесі можна розділити на ті, які стосуються самої підготовчої роботи, наприклад, навчання спеціалістів екскурсійної галузі, проведення підготовки, перепідготовки спеціалістів, що отримали освіту раніше, або у інших закладах. Підготовка роботи самого екскурсійного бюро, організація, створення, наукове і практичне обґрунтування екскурсійних маршрутів - також відносяться до принципу організації підготовчого етапу роботи. Другий напрям підготовчої діяльності відноситься до підготовки екскурсовода для роботи із різними суб'єктами екскурсійної діяльності. У даному випадку один і той самий теоретичний матеріал повинен екскурсоводом адаптуватися під різні вікові категорії екскурсантів, враховувати особливості національних культур суб'єктів, мати концепти для подолання мовних бар'єрів.

Принципи екскурсійної роботи повинні містити також і рекомендації щодо способів і методів досягнення конкретної мети при проведенні екскурсійної роботи. А саме:

- регулювання різноманітних і змістових стосунків учасників екскурсійної діяльності, тому що за особливістю власного існування вони є суб'єктивними: визначають діяльність організаторів екскурсійних послуг і різноманітну діяльність суб'єктів туристичної діяльності; відображають внутрішню сутність і сенс їхньої діяльності;

- визначають соціальну і прикладну спрямованість організаційного процесу під час екскурсії та діяльність організаторів екскурсійних послуг; зумовлюють різні аспекти і особливості різноманітної діяльності суб'єктів туризму;

- визначають взаємозалежність всіх компонентів процесу організації послуг під час екскурсії взагалі, тощо;

- з'ясування провідних тенденцій організації послуг засобами екскурсій;
- розв'язання суперечностей процесу організації послуг та умов досягнення успіхів у екскурсійному процесі;
- визначення змісту, методів і форм екскурсійної діяльності тощо [3].

Отже, принципи організації екскурсійних послуг – це найбільш загальні провідні положення, які визначають мету, ідеали, зміст, методика та організацію процесу надання послуг під час організації екскурсійних послуг.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Аналіз досвіду сучасних науковців-екскурсіоністів показує, що найбільш ефективним напрямом підвищення якості організації екскурсійних послуг є створення таких комфортних умов, в яких екскурсант спроможний зайняти активну особистісну позицію та повною мірою розкритися не тільки як об'єкт надання послуг, а й як суб'єкт, здатний до творчого самовдосконалення.

Різноманітна діяльність та співпраця екскурсанта та екскурсовода-основа екскурсійної діяльності. Освоєння туристами іншої культури невід'ємне від пізнавальної, художньо-творчої діяльності, що розвиває соціальну активність, ініціативу особистості. Особливо ефективно це можна реалізовувати під час поїздок із релігійною, оздоровчою, освітньою метою, а також для культурних та етнічних обмінів. Через це останнім часом туристична політика провідних країн світу будується не на моделі мультикультуралізму, а на принципово новій моделі інкультуралізму. На відміну від мультикультурної моделі, що означає існування незалежних культур, змушених до спільного існування на одній території, культуровідповідний зв'язок, заснований на новому баченні культури, що базується на таких засадах, як: повага власної культуровідповідності, що суперечить ідеї етнічної чистоти та монокультурних сутностей; акцентування на взаємодії та взаємозалежності; постійне впровадження у життя принципу активної толерантності.

Нове в інкультурному просторі – пріоритетність взаємодії, взаємозв'язку та взаємовпливу. Сучасний туризм визнано ефективним засобом індивідуального й колективного вдосконалення, важливою складовою якого є послуга суто інтелектуального характеру – екскурсія з її просвітницькою, духовною та освітньою функціями. Невичерпні екскурсійні ресурси багатьох регіонів нашої країни разом із глибинним національним духовним корінням і традиціями українського народу дають підставу стверджувати, що саме екскурсії можуть стати активним і змістовним засобом гармонізації особистості, її духовного зростання в новій демократичній Україні. Вони є джерелом нової інформації, нових вражень і відчуттів.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК

3.1. Екскурсійний маршрут «Мурали міста Суми»

Історико-культурні об'єкти характеризуються певними розмірами, вагою, твердістю, матеріалом та кольором, тому що всі вони є матеріальними предметами – будинками, храмовими спорудами, курганами, машинами тощо. Важливою ознакою всіх пам'яток є поняття антропогенності, що свідчить про їх віднесення до певної історичної епохи, або конкретно історичної події. Особливості політичної, військової, виробничої та культурної діяльності перетворює, або повністю змінює природне середовище, результатом чого є створення об'єктів, які пізніше для соціуму стають пам'ятками певного історичного напрямку: військового, політичного, культурного, мистецького, технічного. Антропогенність історичних об'єктів є рисою яка підкреслює пряму участь людини у створенні цих речей.

Для популяризації історико-культурних об'єктів, пам'яток потрібно проводити екскурсійну діяльність. Зазвичай середньостатистичні екскурсійні послуги складаються із перевезення, розміщення екскурсантів, організацію харчування. Але на сьогодні актуальною стало запровадження четвертої послуги – проведення екскурсії. Це покликано особливостями історико-культурного розвитку України та світу, актуалізацією національного законодавства. Тому, наголосимо, саме зміст і якість екскурсії, на сьогодні, стають пріоритетними при виборі напрямку відпочинку.

Наразі сучасна екскурсія це – живе спілкування, максимальне інформування, яке буде сприяти розширенню кругозору, мотивувати учасників на проведення саме культурного дозвілля та пізнання історико-культурних пам'яток.

Під час екскурсії відбувається взаємодія із іншими оточуваними предметами – це обов'язкова риса культурно-історичних предметів. Суспільство, соціум, групи людей відіграють свою роль у житті історико-культурних об'єктів.

На нашу думку вдосконалення системи екскурсійної діяльності потрібно починати із роботи на макрорівні, тобто місто – область – регіон – держава. Розпочинати потрібно із створення комплексної програми, до якої можна було б внести вдосконалені екскурсійні маршрути міста, заміські, поєднувати ці маршрути із екскурсіями до сусідніх регіонів. Планування екскурсійної діяльності повинно відразу відбуватися із урахуванням роботи із різними категоріями населення – це полегшить реалізацію окремих напрямів, дасть можливість віднайти ефективні форми і методи роботи, дасть нові ідеї для опрацювання і втілення. Тому для вдосконалення системи екскурсійної діяльності в Сумській області потрібно розробляти екскурсійний маршрут починаючи із міста Суми.

Пропонуємо розроблений нами проєкт екскурсійного, та наразі актуального маршруту «Муралі міста Суми».

На початку 21 століття в місто Суми стрімко увірвався новий вид вуличного мистецтва, швидко заповнюючи той вакуум, який виник після поступового зникнення мозаїчних панно Радянського Союзу. Зараз талановитою молоддю, створюються культурні пам'ятки мистецтва, що стають культурним надбанням нашого людства.

Назва цього особливого виду мистецтва – стінопис або мурал (англ. Mural – «фреска»; ісп. Муро – «стіна», «мур»). Це різновид вуличного та декоративного мистецтва, який втілюється прямо на стіні або на штукатурці, яка тримається на стіні, в якому фігуративні картини й декоративні візерунки залежать від архітектурних форм. У стінописі користуються різними малярськими стилями. Такими як фреска, альсекко, енкавстика, темпера, клейові фарби, олія; у наш час – синтетичні гумові фарби тощо.

Тому екскурсія «Мурали міста Суми» цікава та цінна з мистецької та культурної точки зору.

Маршрут цієї екскурсії виглядає таким чином:

1. «Мона Ліза» вул. Кооперативна, 1 (універмаг «Київ»).
2. «Вавилон» спуск на вул. Кооперативну.
3. «Аліса в країні див. Американська готика» вул. Терезова, 3 («Козацька Броварня»).
4. «Сірін та Алконост. Пісня радості та смутку» вул. Козацький Вал, 1.
5. «Поцілунок» вул. Воскресенська, 3/5.
6. «Архітектурні фантазії» « вул. Воскресенська, 8.
7. «Метафізичний трикутник» вул. Воскресенська, 12.
8. «Пори року» вул. Воскресенська, 12.
9. «Листівка» вул. Воскресенська, 16.
- 10.«Наскельний живопис» пров. 9 Травня, 4.
- 11.«Ігри з биком» пров. 9 Травня, 4.
- 12.«Сальвадор Далі» пров. 9 Травня.
- 13.«Яблука та джентльмени» вул. Соборна, 27.
- 14.«Міський пейзаж» Покровська площа, 6 (зі сторони скверу Шевченка).
- 15.«Перший сумчанин» Покровська площа, 8 (зі сторони скверу проїжджої частини).
- 16.«Децл» парк ім. Кожедуба («Зелений театр»).
- 17.«Кузьма Скрябін» парк ім. Кожедуба («Зелений театр»).

Нижче наводимо орієнтовний текст екскурсії та опис об'єктів. Усі ілюстрації розміщено у Додатку А.

«Мона Ліза» вул. Кооперативна, 1 (універмаг «Київ»)

Авторами цього муралу є Єгор Авдеєнко та Роман Линник. Восьмиметровий малюнок створений в рамках фестивалю «Кольорове місто» у 2012 році. Це перша велика робота творців. Повністю копіювати знамениту картину вони не планували. Художники навмисно створили досі новітній образ

Джоконди на фоні національного пейзажу, а саме полів Сумської області та гір Карпат (Див. Рисунок А.1).

Взагалі, відома картина «Мона Ліза», намальована італійським художником та винахідником Леонардо да Вінчі близько 1503 року. Це полотно-одне з найпопулярніших та неоцінених творів живопису у цілому світі. Ця картина належить до епохи Відродження. Вона виставлена в знаменитому музеї – Луврі, що знаходиться у Парижі, Франція.

«Мона Ліза» (Джоконда) вже дуже довго хвилює душі багатьох людей в цілому світі. У Сумах знаходиться наразі «своя» «Мона Ліза». Ця картина, з якої все розпочалося. Адже сумські художники Єгор Авдеєнко та Роман Линник «подарували» цей шедевр місту. Саме в той час і зародилася ідея утворити багато картин, які стали об'єктами фестивалю [65].

«Вавилон», спуск на вул. Кооперативна

Мурал з вавилонськими мотивами немовби росте з-під землі на стрімкому спуску вулиці, яка завжди заповнена автомобілями. Завдяки цьому формується контраст між минулим світом і сучасним. Авторкою цієї роботи є сумчанка Марія Фенота (Див. Рисунок А. 2).

Мурал створений в рамках фестивалю «Кольорове місто» у 2012 році. На стінописі зображений Шеду. Шеду у шумеро-аккадській міфології хороший захисник, дух та покровитель усіх живих істот. У мистецтві він часто відображався істотою з тілом лева або бика, з крилами орла та головою людини. Такий мотив тварини з крилами птаха і головою людини був популярний та характерний у древньому мистецтві Близького Сходу; вперше таке зображення стрічається у знахідках з Ебли у III тисячолітті до н. е. В Новоассирійську епоху Шеду набув популярності по всій Ассирії: такі фігури «бика з головою людини» охороняли усі важливі урядові споруди та в'їзди в населені пункти [62].

«Аліса в країні див. Американська готика» вул. Терезова, 3

Авторами цього муралу є Марина Шевцова, Олександр Гергель з міста Харкова. Стінопис був створений в рамках фестивалю «Кольорове місто» у 2012 році (Див. Рисунок А.3).

Американська готика (від англ. American Gothic) - це робота американського митця Гранта Вуда, яка була намальована в 1930 році. Ця картина є однією із найбільш помітних та популярних в американському мистецтві ХХ століття. Певний період часу картина «Американська готика» Гранта Вуда була заборонена для споглядання в США. Цей образ був сприйнятий як зневажливе ставлення щодо жителів маленьких американських міст. За деякий час в Америці з'явилося багато пародій на цю саму картину. Нове подання картини відобразила художниця з Харкова Марина Шевцова. На стінописі художники намалювали замість фермера і його дочки Алісу і Білого кролика, а на вила вони нанизали гральні карт, також є натяком на популярну казку.

Сумчани сприйняли «Американську готику» по-різному: хтось був здивований такою ідеєю намалювати на місці чоловіка та дружини Алісу з Білим кроликом, а дехто, проти перемін у картині Гранта Вуда. Але ця робота і до цих пір є суперечливою [58].

«Сірін та Алконост. Пісня радості та смутку» вул. Козацький Вал, 1

Художницею цього муралу є Юлія Бикова (місто Суми). Мурал створений в рамках фестивалю «Кольорове місто» 2012 року.

На муралі намальована копія картини Віктора Васнецова «Сірін і Алконост». Це пірнання у світ слов'янської народної творчості та відображення старих образів, що символізують печаль і радість. Юлія Бикова намалювала цю картину так, ніби вона завжди там була. Своєрідність стіни допомогли втілити ідею, розвинути її. Саме через це мотиви народної творчості слов'ян стали частиною міста (Див. Рисунок А.4).

Сирин (від грецького «Сирена») означає діву-птицю. В російських віршах вона означає птицю, яка спускається з раю на землю, при цьому зачаровує людей співом. В європейських легендах – дівка – птиця, яка є втіленням нещасної душі. Можемо припустити, що вона є походженням грецьких сирен. Сирин – це птиця, яка уособлює темну силу, посланниця повелителя підземного світу [22].

Алконост (Алконст, Алконос) – у середньовічних легендах райська дівка-птаха, яка посилає щастя, в переказах – це птаха світлого суму й печалі. Ця птаха заспокоює своїми піснями святих, дає насагу на майбутнє життя. Також ця птаха несе яйця на березі моря, а після того занурює їх у воду - це робить море спокійним на тиждень. Пісні Алконоста такі прекрасні, що люди, коли їх чують, забувають про все.

Віктор Васнецов намалював дуже яскраві та кольорові образи цих птахів. Сирин має чорне пір'я, біле лице, очі зі слізьми та крила, які закриваються. Алконост же має світле пір'я, здорове обличчя з рум'янцем, і крила, які розкриваються. Сирин закінчує щось старе, а Алконост – починає новий цикл.

«Поцілунок» вул. Воскресенська, 3/5

Стінопис «Поцілунок» намальований у 2012 році на вулиці Воскресенській. Саме цей мурал створили сумські художниці Поліна Кубракова і Альона Крістева. Стінопис був створений під час фестивалю «Кольорове місто». Стінопис «Поцілунок» (автор картини Густав Клімт) на напівзруйнованій стіні має вигляд наліпки: художниці зробили антигламурну композицію. Цей мурал неможливо не помітити та пройти повз (Див. Рисунок А.5).

Взагалі «Поцілунок» – це картина австрійського художника і графіка Густава Клімта (1862–1918). Він один з основних представників віденської сецесії. Картина «Поцілунок» була створена в 1908–1909 роках. Зберігається вона у Галереї Бельведер, Відень. «Поцілунок» створена в «золотий період» мистецтва Клімта. Ця картина – одна з найпопулярніших робіт художника. На

тлі, яке своєю подобою нагадує старовинне золото, вбрання героїв картини та квіти у них під ногами мають вигляд дорогоцінного каміння. Постаті чоловіка та дівчини, зображені в декоративній манері [21].

«Архітектурні фантазії», вул. Воскресенська, 8

Авторка стінопису – Анна Черненко. Мурал з'явився в рамках фестивалю «Кольорове місто» у 2012 році. Цей мурал намальований як бачення авторки картин Худверватссера (Див. Рисунок А.6).

Стінопис Анни Черненко знаходиться на місцевості стріт-арт фестивалю. Наразі усі люди помітили зміни у вуличному мистецтві: Худверватссер недалеко від графіті має вигляд яскравого та цікавого малюнку. Ніхто не може зрозуміти австрійського архітектора. Він не то дивак, не то божевільний. Усі його виконані проекти – це танцюючі будинки, які не мають прямих ліній та симетрії. Саме в таких будівлях мрій людина відпочиває душою. Це непідробний справжній стиль [20].

«Метафізичний трикутник», вул. Воскресенська, 12

«Картина завжди має бути відображенням глибокого відчуття, а глибоке означає дивне, а дивне – незнайоме» – саме так вважав Джорджо де Кіріко. Модифікації художниці Ярослави Майстренко, були втілені за мотивами «Метафізичного трикутника». Вони зараз оздоблюють одну із стін будівлі у м. Суми (Див. Рисунок А.7).

«Пори року», вул. Воскресенська, 12

Грабовська Ольга, Довгополова Ліна, Хоруженко Оксана та Луцьковська Тетяна - це молоді художники з Сумської художньої школи ім. Данченко. Вони намалювали чотири картини «Пори року». Їх надихнув чеський живописець Альфонс Марія Муха. Ці картини написані ідейно, а також при малюванні виявилось цікаве співпадіння: весну написала наймолодша художниця, а зиму – найстарша (Див. Рисунок А.8).

Мурал написаний в рамках фестивалю «Кольорове місто» у 2012 році. Альфонс Марія Муха – це чеський художник, ювелірний дизайнер, ілюстратор та плакатист. Він один з найвідоміших представників стилю «Арт Нуво». На полотнах Мухи часто відображені молоді витончені жінки, які знаходяться у квітах та з німбами. У такому ж стилі намальовані і кольорові графічні серії (Пори року, 1896) [19].

«Листівка», вул. Воскресенська, 16

Творцями цього муралу є Єгор Авдеєнко, Роман Линник. Картина нав'язана старовинними фото з видами міста Суми. Раритетні листівки з вулицями міста Суми асоціюються із шляхетністю: бруківка, прогулянки по головним вулицям Соборній та Воскресенській. Це все – епоха елегантних жінок та титулованих чоловіків. Саме цей стінопис являється порталом у минуле. Мурал намальований з ефектом 3Д графіки (Див. Рисунок А.9).

Стара листівка. Воскресенська на початку ХХ століття. Якщо подивитися на зображення на стіні, а після поглянути на вулицю, то можна побачити вулицю Воскресенську в різний період. Час зникає і ми, знаходимося на Воскресенській ХХІ століття, а бачимо Воскресенську ХІХ століття.

«Наскельний живопис», пров. 9 Травня, 4

Художниками мурала «Наскельний живопис» виступають Артем Водяник, та Юрій Гордієнко (місто Суми). Мурал створений в рамках фестивалю «Кольорове місто» у 2012 році. Усі бажаючі змогли взяти участь у завершенні композиції, адже відбитки долонь людей стали частиною роботи. Митець Артем Водяник спеціально залишив стінопис незакінченим, щоб пізніше його удосконалити, додавши «людські долоні». Наскельний малюнок, який намальований в одній із арок міста, і досі не лишає нікого байдужим, він допоміг зрозуміти, для чого та як саме малювали у печерах наші предки (Див. Рисунок А.10).

Це стосується людей, що жили на території Європи майже 40 тисяч років тому, їх називають кроманьйонці. Адже перші їх останків були знайдені в гроті Кроманьйон на півдні Франції. Там археологи помітили й перші наскальні зображення. Вважається, що саме такі малюнки започаткували світове мистецтво. У 12 тисячолітті до нашої ери мистецтво нескельного живопису досягло розквіту. Митці навчилися передавати колір, рух та пропорції фігур. Лінія контуру могла бути темною чи яскравою, товстою або тонкою, чіткою чи ні, в залежності від малюнка. Найпопулярнішими були зображення тварин. При створенні наскальних малюнків людина використовувала природні барвники -, білу крейду, червону глину або чорну сажу. Порошок з цих матеріалів вона змішувала з водою, або з жиром.

«Ігри з биком», пров. 9 Травня, 4

Стінопис «Ігри з биком» – це продовження композиції з наскальними малюнками. Його автор – Артем Водяник. Імітація наскального малюнку та популярної фрески «Ігри з биком» з Кносського палацу (Див. Рисунок А.11).

Мурал створений за мотивами фрески кносського палацу 16 століття до нашої ери, що знаходиться на острові Крит. Таврокатапсія – дуже травмуюча гра. Бик – священна тварина Богині-Матері, яка є богинею всього живого на землі. Людина наближається до бика спереду; бик завжди опускає голову, щоб підкинути ворога на роги, але той береться руками за роги! Бик підкидає голову, а акробат підлітає і перестрибує через його спину. Дуже красиво виглядав стрибок з піруетом в повітрі. У малюнку не зображена небезпека. У ній намальоване радісне очікування та захват перемогою над величезними тваринами - символами сонця. Наразі Таврокатапсія – це спортивна гімнастика (стрибки через «коня»).

«Сальвадор Далі», пров. 9 Травня

Автором роботи є популярний творець багатьох настінних малюнків у місті Суми – місцевий художник Єгор Авдеєнко. Надавав допомогу йому Євген

Осипенко. Стінопис був намальований під час мистецького фестивалю Ніч міста до святкування Дня міста Суми у 2019 році. Параметри муралу – 11 метрів висота, 12 метрів – ширина, площа малюнку - 130 м.кв. Ця робота створювалась 7 днів (Див. Рисунок А.12).

Проект повинен був бути готовим на «Ніч міста», але в терміни не вклалися. Автори вирішили зробити стінопис якіснішим. Зі слів Єгора Авдеєнко, він пригледів локацію для свого творіння вже давно, але ніяк не вдавалося взяти всі погодження. У всіх організаційних питаннях до автора прийшла допомога – «Агенція промоції «Суми».

Спершу ідея муралу була запланована набагато простішою. Стінопис повинен був включати лише годинники. Але автор переробив проєкт і зараз ми можемо бачити готовий мурал. Місцевим жителям новий мурал сподобався, адже цей малюнок став прикрасою міста.

«Яблука та джентльмени», вул. Соборна, 27

Модифікації художників Анастасії Скорикової з міста Ялта та Сергія Зуба з міста Харків на тему картини Рене Магрітта «Син людський». Саме з нього відбулося відкриття третього фестивалю стріт-арту в Сумах у 2012 році (Див. Рисунок А.13).

Цей стінопис - це модифікація на тему картини брюсельського митця Рене Магрітта «Син людський». Художник створював картину-автопортрет. На полотні намальований чоловік у фракі та капелюсі, який знаходиться недалеко від стіни, за котрою видніється море та небо з хмарами. Лице у чоловіка майже повністю затулене яблуком зеленого кольору, яке знаходиться в повітрі. Назва картина походить від образу бізнесмена 50-60-х років, який є сином Адама, і яблуку, яке уособлює спокуси. Ці спокуси переслідують людину у сучасному світі.

«Міський пейзаж», Покровська площа, 6

У 2017 році на Покровській площі, 6 появився стінопис, який увібрав у себе традиційні асоціації про місто Суми. Один з управляючих проєкту Тамара Кубракова інформує, що усі й діти і дорослі, професіонали й художники-аматори училися створювати стінописи, вони пізнавали усі тонкощі роботи настінного малювання. Як підсумок на старій, пошарпаній стіні створився живопис, який став прекрасним подарунком до Дня міста (Див. Рисунок А.14).

Цей стінопис створювали учні школи архітектури та дизайну. На стіні намальовані силуети архітектурних пам'яток міста, які разом формують красивий краєвид. Стінопис доповнює герб міста Суми, а ще троянди, які вже давно стали символом обласного центру. На стінописі також намальована дівчина, що запрошує туристів приїхати до міста Суми. Цікавим фактом є те, що у малюванні стіни взяли участь діти та дорослі. Цей стінопис є частиною навчального проєкту «Urban-art».

Тамара Кубракова, координатор створення муралу інформує, що перед тим, як розпочати роботу, вони опитували жителів міста та цікавилися, чи хочуть люди тут бачити малюнок та який він має бути. Багато опитуваних говорили про гасло «Суми – місто троянд» та хотіли аби на стіні була згадка про ці квіти.

«Перший сумчанин» Покровська площа, 8

Авторами стінопису «Перший сумчанин» є Єгор Авдєєнко і Роман Линник. Мурал створений у 2013 році. На стіні зображений засновник міста Суми Герасим Кондратьєв, його родинний герб, фортецю та цитату полковника (Див. Рисунок А.15).

Мурал було створено за допомогою «Агенції промоції Суми». Герасима Кондратьєва було вибрано для картини, як засновника міста. Картина була намальована за три тижні.

«Децл», парк ім. Кожедуба («Зелений театр»)

У 2019 році у міському парку ім. Кожедуба (на літній естраді) створили портрет відомого репера Кирила Толмацького, що виступав зі псевдонімом Децл (Див. Рисунок А.16). Його фанати приурочили відкриття до дня народження репера. Шанувальники його творчості вирішили вшанувати пам'ять репера, адже артист помер у лютому 2019 року під час гастролей. Кошти на створення муралу зібрали за допомогою жителів міста. 75% відсотків профінансувала людина, яка не захотіла бути відомою. Великим здивуванням було те, що в соціальній мережі Instagram коментар написав батько артиста, який назвав сумський мурал кращою роботою. Автор проекту – Олексій Лін каже, що з творчістю артиста він не знайомий, але надіється, що його витвір мистецтва приверне увагу до цієї людини.

Багато жителів міста досить негативно відгукнулися на цей стінопис. Активісти, які відновлюють літню естраду, говорять, що мали повне право намалювати виконавця, бо на стінопис пішли кошти фанатів. Один з багатьох активістів ГО «Зелений Театр» Олесь Лук'яненко каже, що Децла намалювали тому, що його творчість була улюблена людьми, які організували мурал.

«Кузьма Скрябін» парк ім. Кожедуба («Зелений театр»)

В останній день літа 2019 року в міському парку ім. І. Кожедуба відкрили мурал із портретом Кузьми Скрябіна (Андрія Кузьменка) (Див. Рисунок А.17). Організатори кажуть, що мурал хотіли відкрити на день народження Кузьми - 17 серпня, але не встигли.

Мурал займає площу близько 100 кв. м, а вища точка знаходиться на висоті 10 метрів. Для того, щоб малюнок був якісним довелося знайти спеціальний автомобіль з вишкою. Саме через це, від проекту до кінцевого результату пройшло три тижні. Перед малюванням муралу стіну потрібно було підготувати: штукатурка оббивалася і ґрунтувалася, щоб малюнок зберігся якомога довше. Фарбу, для обличчя та волосся артиста, замовляли з Одеси. Варто сказати, що офіційна спільнота Андрія Кузьменка опублікувала у себе

фото муралу у місті Суми, а прихильники творчості артиста писали, що мамі Андрія сподобалася робота [70].

Сьогодні місто Суми прикрашає декілька десятків різномітних муралів, графіті та стінописів, які є частиною культури вуличного мистецтва. На нашу думку, впровадження розробленого нами екскурсійного маршруту «Мурали міста Суми» допоможе привернути увагу жителів до краси міста, його оригінальності та унікальності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Екскурсійна діяльність – це діяльність спрямована на задоволення потреб конкретної особи. Маємо на увазі покликання позитивних емоцій після споглядання пам'яток історії та культури, виникнення психологічного стану задоволення, поява поваги до себе через розуміння значущості спадщини рідної країни, культурних цінностей нації, отримання нових знань, навичок у спілкуванні.

На сьогодні перед працівниками екскурсійної галузі стоїть завдання оновлювати екскурсійні маршрути, поєднувати традиційні екскурсії із новими, інформативними шляхами, створення цікавих маршрутів із використанням різноманітної інформації, історичної, культурної, природної. Вивчення культурного і духовного надбання українського народу, постійне проведення наукової і дослідницької діяльності, перегляд і доповнення старих екскурсій - саме це дасть можливість для створення перспективних маршрутів, де б можна було задіяти робітників різних галузей, дати реальний поштовх для розвитку інфраструктури міста-району, цілої області, регіону.

На нашу думку, для популяризації історико-культурних об'єктів, пам'яток потрібно проводити екскурсійну діяльність. Адже саме під час екскурсії відбувається взаємодія із іншими навколишніми предметами – це обов'язкова риса культурно-історичних предметів. Для вдосконалення системи екскурсійної діяльності в Сумській області потрібно розробляти екскурсійний маршрут починаючи із міста Суми. Таким маршрутом може стати екскурсія муралами обласного центру.

ВИСНОВКИ

У світі спостерігається постійне зростання ролі туризму, який впливає на економіку кожного регіону окремо. В даний час в структурі туристичних поїздок найбільшої популярності набувають поїздки, що здійснюються по культурно-пізнавальним мотивам. Зокрема, це екскурсії історико-культурними пам'ятками того чи іншого регіону. Тому сьогодні є важливим дослідження історико-культурних пам'яток як основи екскурсійної діяльності.

За результатами проведеного дослідження зроблено наступні висновки.

1. Обґрунтовано місце і роль історико-культурних пам'яток у екскурсійній діяльності. Так, нами визначено, що історико-культурні об'єкти є сховищем різноманітної інформації, такої як історична, культурна, естетична, технологічна, яку вони передають в результаті їх прискіпливого вивчення і свідками якої вони стали в результаті створення. Твори матеріальної культури є незримим зв'язком між минулим і сучасністю, сучасністю і майбутнім, в нових історичних умовах, завдяки новим дослідженням, часто доповнюються новим змістом.

2. Визначено сучасний стан та проблеми збереження історико-культурних пам'яток регіону. Сумську область давно відносять до тих регіонів України які мають унікальний ресурс у вигляді історичних та культурних пам'яток, серед яких і твори видатних художників, історичні об'єкти, археологічні пам'ятки, природні та музейні комплекси тощо. Відповідно до джерел, у Сумській області під державним піклування знаходиться 2709 історико-культурних пам'яток, серед яких 373 – це архітектурні споруди (з яких 46 мають загальнодержавне значення), 1454 – історичні пам'ятники (з яких 3 мають загальнодержавне значення), 780 – пам'ятники археологічного змісту, серед яких 20 мають загальноукраїнське значення, 102 – пам'ятки, які віднесені до монументального мистецтва. Історико-культурна спадщина Сумської області є невід'ємною частиною світової та європейської спадщини.

Що ж до історико-культурного потенціалу Сумської області, то наразі на державному обліку знаходяться близько восьми тисяч пам'ятників історії та

культури, архітектури та містобудування. Із цих пам'яток близько п'ятисот знаходяться на обліку у Державному реєстрі як національні надбання України. На сьогодні не всі ці пам'ятки в ідеальному стані. Багато з них потребують реставрації та відновлення. Але навіть такі недоліки не можуть стати проблемою у використанні цих об'єктів архітектурної та культурної спадщини для екскурсійних маршрутів.

3. Розглянуто практичні засади використання історико-культурних пам'яток в екскурсійній діяльності. На сьогодні саме екскурсія є унікальним засобом не тільки пізнання історії та культури рідного краю, а й правдивому висвітленню історичних подій, що можна організовувати і проводити без ідеологічного навантаження, або цензури. Саме такі екскурсії сприяють формуванню у населення об'єктивного погляду на історичний розвиток України, формуванню того, що історики та культурологи називають «національна пам'ять поколінь».

У практичному використанні історико-культурних пам'яток як об'єктів екскурсії дуже важливою є особистість екскурсовода, як провідника у захоплюючий світ історії та культури, має велике значення при організації та проведенні екскурсійної діяльності. Зараз має велике значення оволодіння екскурсоводом інтерактивними методами проведення екскурсійної роботи, тому що екскурсійна група не може бути тільки в якості спостерігача і виключно сприймати інформацію. Побудова екскурсії у вигляді живого спілкування із обов'язковою участю більшості присутність – це, безперечно, велике мистецтво, і вимагає від керівника екскурсії не тільки виключних знань із історії та культури краю, але знань психології, основ комунікації та наявність таких особистісних рис як доброзичливість, комунікабельність, ефективна громадянська позиція, патріотизм та зацікавленість роботою та ін.

4. Запропоновано заходи для популяризації історико-культурних пам'яток Сумщини. Для популяризації історико-культурних об'єктів, пам'яток потрібно проводити екскурсійну діяльність. Під час екскурсії відбувається взаємодія із іншими навколишніми предметами – це обов'язкова риса культурно-історичних

предметів. На нашу думку, для вдосконалення системи екскурсійної діяльності в Сумській області потрібно розробляти екскурсійний маршрут починаючи із міста Суми.

У кваліфікаційній роботі ми пропонуємо розроблений нами проєкт актуального екскурсійного маршруту «Муралі міста Суми». Зараз талановитою молоддю Сум та запрошених художників створюються пам'ятки мистецтва, що стають культурним надбанням міста. Маршрут складається із 17 муралів, об'єктів вуличного та декоративного мистецтва, який втілюється прямо на стіні або на штукатурці, яка тримається на стіні, в якому фігуративні картини й декоративні візерунки залежать від архітектурних форм.

Сьогодні місто Суми прикрашає декілька десятків різномітних муралів, графіті та стінописів, які є частиною культури вуличного мистецтва. На нашу думку, впровадження розробленого нами екскурсійного маршруту «Муралі міста Суми» допоможе привернути увагу жителів до краси міста, його оригінальності та унікальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В. Проблеми удосконалення системи підготовки і менеджменту персоналу екскурсійної сфери туристської галузі України / В. В. Абрамов, М. М. Покогодна / Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник. Серія: Экономические науки. – Київ: «Техніка», 2007. – Вып. 75. С. 203-211.
2. Арсак М. Музей історії міста Коломия / М. Арсак // Музеї України. – 2006. – № 3. – С. 9-11.
3. Археологічний музей / АН УРСР, Центральний наук.-природн. музей, Ін-т археології. – К.: Наук. думка, 1971. – 105 с.
4. Археологічний музей: м. Переяслав-Хмельницький // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 8.
5. Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство: навч. посібник / В. К. Бабарицька, А. Я. Короткова, О. Ю. Малиновська. – Київ: Альтерпрес, 2007. – 462 с.
6. Бахчисарай: Историко-археологический музей: альбом. – 2-е изд. – К: Мистецтво, 1976. – 46 с.: ил.
7. Бекетова В. «Музей – Україні всій краса..»: Дніпропетров. іст. музей ім. Д. Яворницького / В. Бекетова // Культура і життя. – 2009. – 20-27 листоп. – С. 19.
8. Бекетова В. Перший музей в Катеринославі. До 160-річчя заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького / В. Бекетова // Музеї України. – 2009. – № 3. – С. 6-7.
9. Белашов В. З історії Глухівського краєзнавчого музею / В. Белашов // Музеї України. – 2006. – № 6. – С. 16-17.
10. Білан А. Спільне творіння прекрасних особистостей. Виповнилося 130 років від початку заснування Церковно-археологічного музею – першого 86 публічного музею Києва / А. Білан // Українська культура. – 2003. – № 1. – С. 18–19.

11. Білоцерківський краєзнавчий музей // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 20.
12. Біляшівський М. Брама в країну майстрів: Нац. музей історії України в Києві / М. Біляшівський // Українська культура. – 2000. – № 2. – С. 26-27.
13. Бойко В. Вклонись порогу рідної оселі: музей історії Києва / В. Бойко // Вітчизна. – 2001. – № 3/4. – С. 44-47.
14. Бондарчук В. Почаївський історико-художній музей / В. Бондарчук // Музеї України. – 2005. – № 6. – С. 28-30.
15. Борис М. Долинський краєзнавчий музей «Бойківщина» Омеляна і Тетяни Антоновичів / М. Борис // Музеї України. – 2005. – № 4. – С. 15.
16. Бориспільський історичний музей // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 21.
17. Боярський краєзнавчий музей // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 23.
18. Броварський краєзнавчий музей // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 21.
19. В Сумах появилось граффити с социальным подтекстом [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <https://creativpodiya.com/posts/58009> (дата обращения 25.11.2020 р.).
20. В Сумах появился двор с патриотическими котами [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://creativpodiya.com/posts/24655> (дата обращения 25.11.2020 р.).
21. В Сумах появился мурал в стиле «8-Bit» [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <https://creativpodiya.com/posts/57774> (дата обращения 25.11.2020 р.).
22. В Сумах появился уголок Парижа с Эйфелевой башней [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <https://creativpodiya.com/posts/47463> (дата обращения 25.11.2020 р.).
23. Вечерський В. Чи буде в Сумах Чеховський заповідник / В. Вечерський // Українська культура. – 2010. – № 1/4. – С. 67-70.
24. Вишгородський історико-культурний заповідник // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 25.

25. Дашевська І. Інтерактивні методи навчання та їх застосування в екскурсійній діяльності / І. Дашевська, О. Томкович // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2012. – № 4 (239). – Ч. 2. – С. 129-134.
26. Державний музей книги і друкарства Української РСР: фотобуклет. – К.: Мистецтво, 1977. – 26 с.
27. Державний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році» // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 25.
28. Дмитренко Н. Грушевський без музею / Н. Дмитренко // Україна молода. – 2002. – 20 серп. – С. 6.
29. Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького // Музеї України. – 2005. – № 6. – С. 16.
30. ДСТУ EN 15565:2016 (EN 15565:2008, IDT) Туристичні послуги. Вимоги до професійної підготовки та кваліфікаційних програм для гідів. Наказ від 11 серпня 2016 року № 236 «Про прийняття нормативних документів України, гармонізованих з міжнародними та європейськими нормативними документами, та скасування нормативних документів. – України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://cct.com.ua/2016/11.08.2016_236.htm (дата звернення 25.11.2020 р.).
31. Емельянов Б. В. Профессиональное мастерство экскурсовода: учеб. пособие / Б. В. Емельянов. – М.: ЦРИБ «Турист», 1986. – 121 с.
32. Емельянов Б. Организация экскурсионной работы: методика, опыт / Б. В. Емельянов, В. В. Дворниченко. – М.: Профиздат, 1984. – 163 с.
33. Емельянов Б. Экскурсоведение: учебник / Б. В. Емельянов. – М.: Советский спорт, 2007. – 216 с.
34. Енциклопедичний словник-довідник туризму / В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух; [за заг. ред. В. К. Федорченко]. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2006. – 372 с.
35. Жашківський історичний музей // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 63.

36. Жданова Г. Ми – з України / Г. Жданова // Музеї України. – 2006. – № 4. – С. 34–35.
37. Житомирський обласний краєзнавчий музей // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 65.
38. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» № 1282-IV від 18.11.2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2000. – № 18. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-15#Text> (дата звернення 25.11.2020 р.).
39. Зінченко В. Екскурсологія як туризмологічна наука / В. А. Зінченко // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. – Серія: філософські науки. – Київ, 2010. – Вип. 8. – С. 211-223.
40. Илюхин М. Музейные экскурсии. Методические рекомендации / М. Илюхин. – М.: ЦРИБ «Турист», 1991 – 80 с.
41. Илюхин М. Особенности и средства показа в экскурсии: метод. рекомендации / М. Илюхин. – М.: ЦРИБ «Турист», 1990. – 80 с.
42. Илюхин М. Рассказ на экскурсии: метод. рекомендации / М. Илюхин. – М.: ЦРИБ «Турист», 1991. – 48 с.
43. Іванченко Н. Волинська Швейцарія: Кременець / Н. Іванченко // Музеї України. – 2006. – № 4. – С. 16-17.
44. Король О. Організація екскурсійного обслуговування в туризмі: навч. посіб. [Електронний ресурс] / О. Король. – Сучава, Сучавський університет, 2015. – 110 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.geotour.chnu.edu.ua/index.php?page=/ua/07navchproc> (дата звернення 25.11.2020 р.).
45. Космолінська Н. Ожиле середньовіччя: Державний історико-культурний заповідник «Тустань» Львівської обл. / Н. Космолінська // Міжнародний туризм. – 2006. – № 6. – С. 80–82.

46. Котлярчук А. Таємничий острів: Березань – частина історикоархеологічного заповідника «Ольвія» / А. Котлярчук // Український тиждень. – 2010. – № 29. – С. 62-65.
47. Крижицький С. Сучасна трагедія Ольвії: антична пам'ятка світової цивілізації, яка розташована в Миколаївській області / С. Крижицький // Українська газета. – 2002. – 12 верес. – С. 6.
48. Крупа Т. Путивльские зарисовки / Т. Крупа // Музеї України. – 2008. – № 1. – С. 12-13.
49. Маврина Н. Культура народів Причорномор'я [Електронний ресурс] 2009. – № 161. – Режим доступу к ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/knp/161/knp161_123-126.pdf (дата звернення 25.11.2020 р.).
50. Менеджмент туризму: Туризм как объект управления: учебник / под. ред. В. А. Квартальнова. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 302 с.
51. Омельченко Б. Дифференцированный подход к обслуживанию различных групп туристов и экскурсантов: конспект лекцій / Б. Омельченко. – М.: ИПК, 1997. – 120 с.
52. Омельченко Б. Экскурсионное общение: познание, воспитание, отдых / Б. Ф. Омельченко. – М.: Наука, 1991. – 380 с.
53. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій / уклад. О. О. Каролоп. – Київ: Видавничий центр КНТЕУ. – 2002. – 45 с.
54. Папета С. І я не я, і хата не моя. Державний історико-культурний заповідник в Ічнянському районі Чернігівської області / С. Папета // ПіК: Політика і культура. – 2000. – № 9. – С. 46-47.
55. Покоłodна М. Визначення екскурсійного потенціалу міста та шляхів активізації його використання / М. М. Покоłodна, В. С. Гришанова // Комунальне господарство міст. – 2012. – № 102. – С. 475–479.
56. Покоłodна М. Опорний конспект лекцій з дисциплін «Екскурсознавство», «Організація екскурсійних послуг» (для студентів спеціальності 7.050201 – «Менеджмент готельного курортного і туристського сервісу» і 6.050400 –

- «Туризм») [Електронний ресурс] / уклад.: М. М. Покогодна. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 80 с. – Режим доступу до ресурсу: <https://refdb.ru/look/2126255-pall.html> (дата звернення 25.11.2020 р.).
57. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу, від 20 жовтня 2004 р., № 1344/9943 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1344-04#Text> (дата звернення 25.11.2020 р.).
58. Пополнили коллекцию. Новый альпинистский мурал в Сумах. Фото. [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <http://rama.com.ua/popolnili-kollektsiyu-sumah-poyavilsya-novyyi-mural-foto/#ad-image-0> (дата обращения 25.11.2020 р.).
59. Прокопчук О. Щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі було видно..: Шевченк. нац. заповідник у Каневі / О. Прокопчук // Віче. – 2009. – № 23. – С. 42-45.
60. Савина Н. Экскурсоведение: учеб. пособие / Н. В. Савина, З. М. Горбылева. – Минск: БГЭУ, 2004. – 335 с.
61. Северинов В. Ф. Историко-культурні заповідники України: етапи розвитку заповідної справи / В. Ф. Северинов, В. В. Вечерський // Туристичні ресурси України / Федерація профспілок України, Укр. ін-т туризму. – К., 1996. – С. 82–87.
62. Сумские муралы и муралисты [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: <http://rama.com.ua/sumskie-muralyi-i-muralisty/#ad-image-0> (дата обращения 25.11.2020 р.).
63. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків: ВД «Школа», 2009. – 832 с.
64. Тельчаров А. Д. Основы музейного дела. Введение в специальность: курс лекций / А. Д. Тельчаров. – М.: Омега-Л, 2005. – 184 с.

65. Усе про новий мурал Далі у Сумах [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://debaty.sumy.ua/news/use-pro-novij-mural-dali-v-sumah> (дата звернення 25.11.2020 р.).
66. Федорова Т. Національні та державні історико-культурні заповідники Черкаської області: аналіз сучасного стану / Т. М. Федорова // Питання культурології / КНУКіМ. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 211–220.
67. Федорченко В. Історія екскурсійної діяльності в Україні: навч. посібник / В. К. Федорченко, О. М. Костюкова, Т. А. Дьорова, М. М. Олексійко. – Київ: Кондор, 2004. – 166 с.
68. Хуусконен Н. Практика екскурсионной деятельности / Н. М. Хуусконен, Т. М. Глушанок. – М.: Герда, 2008. – 208 с.
69. Чагайда І. М. Екскурсознавство: навч. посібник / І. М. Чагайда, С. В. Грибакова. – Київ: Кондор, 2004. – 204 с.
70. Швейцарская улитка в СНАУ: шаги создания захватывающего мурала [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: http://test.snau.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6138%3A2017-09-08-11-24-31&catid=194%3A2009-12-30-07-01-37&Itemid=239&lang=ru (дата обращения 25.11.2020 р.).

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А

Рисунок А.1 Мурал «Мона Ліза»

Рисунок А.2 Мурал «Вавилон»

Рисунок А.3 Мурал «Аліса в країні див. Американська готика»

Рисунок А.4 Мурал «Сірін та Алконост. Пісня радості та смутку»

Рисунок А.5 Мурал «Поцілунок»

Рис. А.6 Мурал «Архітектурні фантазії»

Рисунок А.7 «Метафізичний трикутник»

Рисунок А.8 Мурал «Пори року»

Рисунок А.9 Мурал «Листівка»

Рисунок А.10 Мурал «Наскальний живопис»

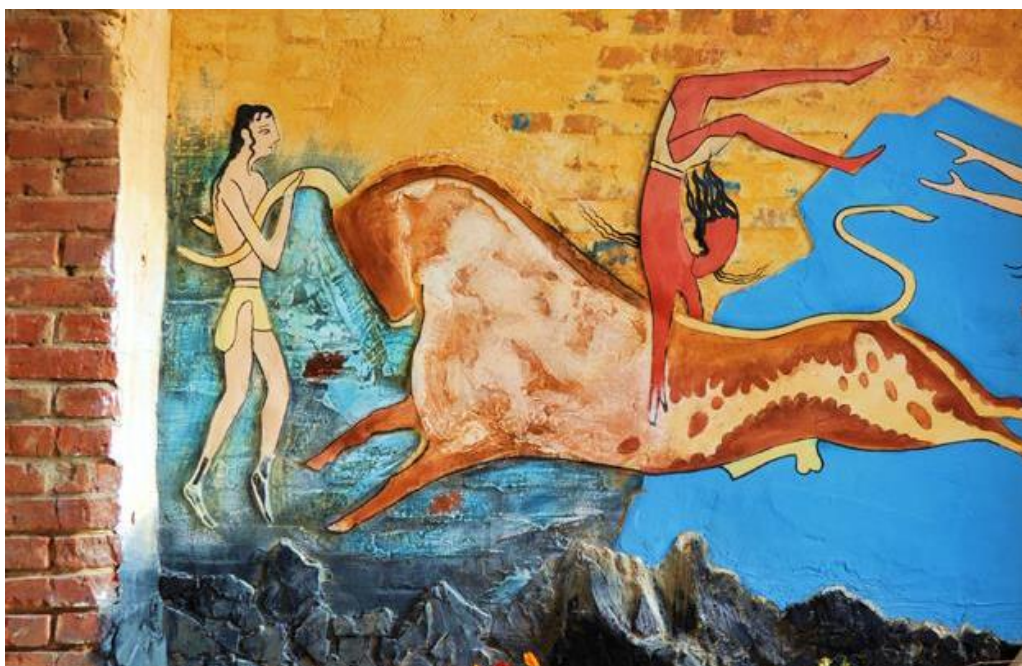

Рисунок А.11 Мурал «Ігри з биком»

Рисунок А.12 Мурал «Сальвадор Далі»

Рисунок А.13 Мурал «Яблука і джентльмени»

Рисунок А.14 «Міський пейзаж»

Рисунок А.15. «Перший сумчанин»

Рисунок А.16 «Децл»

Рисунок А.17 «Кузьма Скрябін»